STÜDYOIMGE



GAMZE DENİZ

AYRILIK

SENİN ADIN

Gamze Deniz; 1977'de doğdu. B.Ü. Mütercim Tercümanlık bölümünü bitirdi. Pişmiş Kelle, Parazit, Gırgır, Çalıntı, Evrensel, Pazartesi gibi dergilerde, Kediböceğitozu, Zemberek ve Günbatımı Çağanozları gibi fanzinlerde yazdı. (H)Azlar ve Dilenciler ve AşkBiziAyıracak adlı iki kitabı var. Hâlâ Joy Divison, Doris Lessing ve kedileri çok seviyor.

StüdyoİmgeKitap Yeni Seri: 29
Deneme Dizisi: 2
Birinci Basım: Mart 2003

ISBN 975-7437-98-0

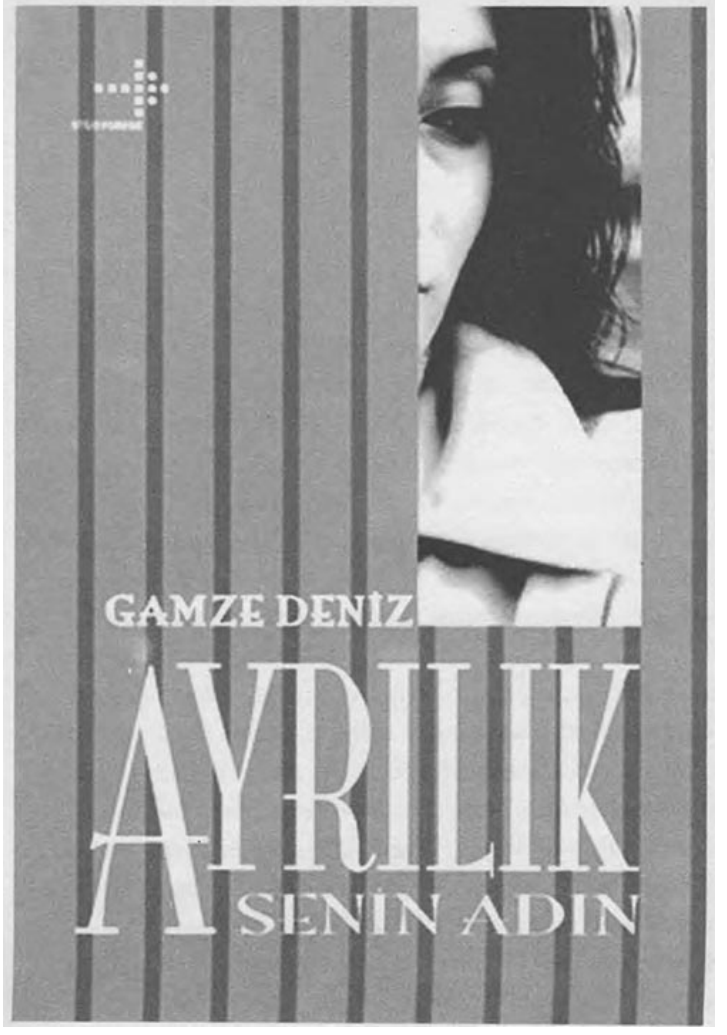
Yayın Yönetmeni: H. Levent Erseven
Editör: Hasan Uygun
Kapak Tasarımı: ERA
Kapak Uygulama: Barış Topaloğlu

© StüdyoİmgeKitap

İzin almadan, kaynak göstermeden,
yayıncı ve yazarın adı belirtilmeden
kullanılamaz, çoğaltılamaz.

Baskı ve Cilt: Umut Matbaası

Asmalı Mescit Mah. General Yazgan Sk. Çubukçu Han No: 24/1
Tünel-Beyoğlu / İSTANBUL
Tel: (0212) 292 78 04 (PBX) Fax: (0212) 245 02 96
e-mail: info@studyoimgekitap.com
www.studyoimgekitap.com


GAMZE DENİZ
AYRILIK
SENİN ADIN

Önsöz

"Kadınları gördüğüm gibi çizdim, yani paramparça" der Simon de Beauvoir, *Mandarinler* adlı romanından söz ederken. Romanın en önemli kahramanı Ann Dubreulh, bilinçli bir kadını temsil eder. Kolay pes etmeyen imkânsızı deneyen bir kadındır. Ann Dubreul'un adaşı Anna Karenina da sıra dışı bir isyancıdır. Sınıfının ona biçmiş olduğu bölünmüş kimliği kabul etmek istemez. Simon de Beauvoir Ann Dubreuilh'ın kendisi olduğunu gizlemez. Dahası Ann'ın kocası Dubreuilh, Jean Paul Sartre'dan başkası değildir.

Gamze Deniz, *Çalıntı* dergisinde başladığı yazı serüvenine, romanlara konu olmuş kadınları değil, kendisi başlıbaşına konu olan kadınları konuk ediyor *Ayrılık, Senin Adın*'da.

Parçalanmış, bölünmüş, kırık kalpleriyle imkânsızı deneyen, kolay pes etmeyen, onlara biçilmeyé çalışılan kimliği kabul etmek istemeyen, direnen Beauvoir'in deyimiyle "paramparça" kadınları... Gamze'yi tanıdığım 1994 yılından bu yana, yaşadığı gelişimi, kendi payına düşen bölünmüşlük ve parçalanmışlığı düşündüğümde, hep yanyana durmaya çalıştığı kadınları ya-

zarken, onlara olan borcunu ödemeye çalıştığını düşünüyorum; bir kadın olmanın önceliğiyle, muhalif bir insan olarak. Bir erkek olarak kadınları özellikle de erkeklerin dünyasında az acı çekmemiş kadınları konu alan bir kitaba önsöz yazmak beni kendi adıma utandırmıyor değil tabii. Ama sevgili Gamze ile çok uzun yıllar bir arada mücadele vermekten nasıl mutluluk duyduysam bu kitaba önsöz yazma isteğinden de o kadar mutluluk duyuyorum ve bu mutluluk utancımı biraz olsun gizlememe yardımcı oluyor. Bu yüzden olsa gerek bu kitabı biz erkeklerin daha dikkatli okuması gerektiğine inanıyorum. Müzikten sinemaya, edebiyattan politikaya sadece birkaç konuk kitabın kahramanları. Oysa dünya ne kadar büyük ve bu büyük dünyanın kıskacında yaşayan ne kadar çok kadın var.

Suat Bilgi

Ayrılık ve Kadın

Hayat hiç kimse için kolay değil, bazılarımız için daha az zor, sadece. Ancak, tarihin kadınlara büyük bir borcu olduğunu düşündüm hep. Daha az kaydedildi kadınlar, ya da yanlış kaydedildiler çokça. Egemen olmadığınız bir dünyada nasıl anılırdınız ki... Çoğunlukla dedikodularda, varsayımlarda geçerdi adınız. Ve siz, hele ki zekiyseniz, hele ki yüreğinizde sürekli pır pır eden bir atmaca varsa, bunlarla daha fazla boğuşmak zorunda kalırsınız. Sadece işinize bakmak istersiniz ama izin vermezler.

Onlu yaşlarımın başında Camile Claudel ile ilgili bir kitap okudum, uzun geceler etkisinden kurtulamadım. Dizlerimi karnıma çekerek uyuduğum bütün o gecelerde "büyüyordum" aslında.

Bu kitapta adı geçen kadınların hemen hepsinin bu dünyayla görülecek bir hesapları var. Onlar benim gibi kadınların biraz daha yüksek sesle konuşabilmesi için kimi zaman bilerek, kimi zaman da bilmeyerek bir şeyler başardılar. Onların yarım bıraktıklarında "büyümek", yaşadıklarını kimi zaman dehşet içinde anımsayarak dünyaya gard alarak "büyümek" ne hazin. Ama aynı zamanda anlamlı. Çünkü onların deneyimlerinden öğrenilecek çok ders var. Üstelik bütün o kadınlar anımsanma-

yı, sık sık anımsanmayı hak ediyorlar, o denli ihmal edildiler ki şu kalabalık dünyada.

Şimdi, evet, bir borç gibi, orada burada yazdığım yazılarımı bir araya getirip bir kitap olarak raflara bırakmak istiyorum.

"Bizim de günümüz gelecek mi?"

Pazartesi döneminde bana büyük emek veren kadınlara, Sevgi'ye, Güner'e, Armağan'a, Zeynep'e ve çok özlediğim İlke'me...

Gamze Deniz

Ümmü Gülsüm
Devlet Gibi Kadın

Ona "Mısır Bülbülü" dediler. Yalnızca güzel sesli bir şarkıcı değil, aynı zamanda Mısır'ın simgesi haline gelen bir kadındı. Bütün Arap ülkelerinde yüzbinlerce tutkulu hayranı vardı. Hayranları üzerindeki etkisi o denli büyüktü ki girişimleriyle Arap ülkelerini bir araya getirebileceği bile iddia edilirdi. 5 Şubat 1975'teki cenazesinde bütün dünyadan toplanıp gelen milyonlarca kişi bu iddianın çok da desteksiz sayılmayacağını kanıtlıyordu. Ümmü Gülsüm, yeteneklerini ve basını titizlikle kullanması, sanat alanındaki ileri görüşlülüğü ve ülkesine duyduğu derin bağlılıkla bir Doğu Masalı'nın gerçeğe dönüşümü gibiydi. Temay-üz Zahire köyünün yoksul imamı İbrahim Baltacı ile ev kadını Fadime'nın küçük kızı Ümmü Gülsüm, yalnız Doğu'nun değil Batı'nın da saydığı bir yıldız haline gelmişti. Kadınların yüksek sesle Kuran okumalarının hoş karşılanmadığı diyarlarda bu Müslüman kadın başı açıkken bile Kuran'dan bölümler okuyabilmek gibi bir ayrıcalık kazanmıştı.

Ümmü Gülsüm'ün doğum tarihi tam bilinmiyor. Pekçok kaynak 4 Mayıs 1904 tarihinde birleşirken, birkaç yerde de 1898 tarihinden söz ediliyor. Gülsüm'ün çocukluğu ve gelişimi insana "soul" şarkıcılarınınkileri anımsatıyor; onunki gibi

yoksul bir aile, dini eğitimle başlayan yorumculuk... Nasıl pek çok kilise şarkıcısı kilise korosundan yetiştiyse Ümmü Gülsüm de camide Kuran ve ilahi okuyan babasının yanında kendini geliştirdi. Sesinin gücü ve güzelliği adının çevre köylerde de duyulmasını sağladı. Çeşitli toplantılarda şarkı söylemesi için davetler almaya başladı. Bu davetlere ailesiyle birlikte kilometrelerce yürüyerek gittiği biliniyordu. Ümmü Gülsüm'ün bu zorlu yolculuklar sonunda kazandığı para arttıkça, yatak dışında hiçbir eşyası bulunmayan kerpiç bir evde yaşayan ailesinin durumu da düzeldi. Eş dost bu yetenekli kızın artık Kahire'ye gitmesi gerektiğini söylüyordu. Aile ise düşünceliydi çünkü bu büyük kentte ne çalışma şansları ne de tanıdıkları vardı. 1923 yılında bir fırsat çıktı önlerine. Ümmü Gülsüm'ün elinden tutacak biri çıktı. Eğlence endüstrisiyle bağları güçlü bir müzisyen, Ahmet Şevki, Gülsüm'ün hocası oldu. Onun desteği ve yönlendirmesiyle Gülsüm'e dersler aldırıldı. Şair Ahmet Şevki, Gülsüm'e Arap edebiyatı ve şiir konusunda dersler verdi. 1926'nın baharında Ümmü Gülsüm yeniden doğmuş gibiydi. Sesine göre bestelenmiş çağdaş aşk şarkılarından oluşan repertuvarı ve kendisine eşlik etmesi için tutulan seçkin müzisyenlerle başkentin sahnelerinde belirdi. Eğitimli sesi ve güçlü kişiliğiyle sivrildi. 1930'larda plakları birbiri ardına çıkmaya başladı. Hakkında çıkan birkaç tatsız haberden sonra basınla ilişkileri düzene girdi. Artık o, yalnız kendini destekleyeceğine inandığı gazeteciler ve radyo programcılarıyla görüşmeyi kabul ediyordu. Özel yaşamını gizli tutuyor ama geçmişinden, ailesinin yoksulluğundan rahatça söz edebiliyordu. Bu görünüşte içten tavırları, halka yakınlaşmasını kolaylaştırdı. Konserleri dolup taşıyor, plakları yok satıyor, filmleri büyük ilgi görüyor-

du. Konserlerinin prodüktörlüğünden sözleşme metinlerinin düzenlenmesine kadar her şeyi kendi başına halletmeyi başarıyordu.

1940 ve 50'lerde altın çağını yaşadı. Çağdaş şairlerle görüşüyor, Mısırlı dinleyicileri cezbedecek yeni bir repertuvar hazırlamaya çalışıyordu. Arap şiiri ve müziğinin büyüsünü iyi kavramıştı.

Bu dönemde eğlence endüstrisinde bir otorite haline geldi. Müzisyenler Birliği'nin başkanlığına yükseldi. 1954'teki cuntayla başa gelen SSCB destekli Nasır hükümetiyle sıkı ilişkiler içine girdi. 1952 devrimini coşkuyla karşılamıştı. Nasır'ın Sovyetler'in etkisiyle hazırladığı iktisadi reformları (devletleştiril-



Kadınların "devlet"inin olamayacağı bir dünyada "devlet gibi" kadındı Ümmü Gülsüm.

meler gibi...) destekliyordu. Mısır'ın 1967'de aldığı yenilgiden sonra öteki Arap ülkelerinde konserler vererek elde ettiği gelir ve topladığı bağışları kendi plak gelirlerinin büyük bir kısmıyla birlikte devlete bağışladı. Yoksul köylü ailelere yardım ediyor, genç müzisyenlere eğitimleri için burs veriyordu. Güçlü, dik başlı, gururlu ve espriliydi. İlk dönemlerindeki bir konserinde sosyetenin karşısında nasıl korktuğunu anlatan bir arkadaşına, "Hayır" demişti, "Sosyete benden korktu".

Ümmü Gülsüm'ü çalışmalarından alıkoyan tek engel sürekli büyüyen sağlık sorunlarıydı. Karaciğeri rahatsızlanınca sıkı bir perhiz gerekiyordu. Bir süre kaplıcalarda dinlendi. Solunum yolları iltihaplanınca sesini kaybetme tehlikesi yaşadı. Bu da onu bunalıma sürükledi. 1947'de o güne dek birlikte yaşadığı annesinin, ertesi yıl da erkek kardeşinin ölümü bu bunalımı şiddetlendirdi.

Bunalımlı günler Amerika büyükelçisinin tavsiyesiyle gittiği doktorların çabalarıyla sona erdi. Sağlığı kısmen düzeldi. Gözleri hasar gördüğünden parlak sahne ışıklarına ve güneşe karşı kalın camlı siyah gözlükler takmaya başladı.

Ümmü Gülsüm'ün bir başka sıkıntısı da gönül meseleleriydi. Kapalı kapılar ardında pek çok aşk ilişkisi yaşadığı biliniyordu. Ama en parlak döneminde Greta Garbo gibi yalnızlığı seçmişti. Onun için "Birini sevmiş, mutlu olamamış" deniyordu. Onu ne prensler istemişti ama nikah bir türlü nasip olmamıştı. Sonunda 1954'te ünlü bir doktorla evlendi. Başının hastalıklardan kurtulmadığı düşünülürse hayırlı kısmetin hastanelerden çıkması da şaşırtıcı bulunamazdı. "Birini sevmiş, mutlu olamamış" sözlerine karşı çıkan bir arkadaşı ise kimi yerlerde Ümmü Gülsüm'üm hemcinslerini tercih ettiğini fısıldıyordu.

Kim bilebilir, belki de. Öte yandan Gülsüm'ün çevresindeki erkeklerin basiretsizliğinden ve çapsızlığından yaka silktiği de sıkça anlatılıyordu. Kendisi zor bir yaşam sürmüştü, niye kolay birine tav olsundu?

Doktor Hasan Hifnavi mesleki itibarı ve aşkına bağlılığıyla bu kadına birebir geldi. Arapların en tanınmış kadın şarkıcısı, kendisine en tanınmış deri hastalıkları mütehassısını münasip bulmuştu.

1960'larda Ümmü Gülsüm'üm toplumsal rolü iyice belirginleşti. Nasır'la arkadaşlığı, yeni rejime duyduğu güven onun ülkesi için yollara dökülmesine neden oldu. Konser için gittiği ülkelerde devlet başkanlarıyla görüşüyor, kültürel yerleri geziyor ve Arap kültürünün desteklenmesi gerektiğinden söz ediyordu.

1970'lerde hastalıkları yeniden baş gösterdi. Konserleri aksıyordu. Kayıtlar sırasında ayakta duracak gücü kalmamıştı. 1975'te karaciğerindeki rahatsızlık yüzünden hastaneye kaldırıldı. Gazeteler günlerce onun durumunu özel ekler vererek halka duyurdu. Suriye Ulusal Radyosu yattığı hastaneyle arasında sürekli açık bir telefon hattı kurmuştu; her yeni gelişmeyi anında dinleyicilerine bildiriyordu. Ümmü Gülsüm 3 Şubat 1975'te öldü. Mısır "güzel sesli sfenksini" yitirmişti.

Cenazesi adetlere ters bir biçimde uzaktaki hayranlarının gelmesi düşünülerek iki gün bekletildi. Tabutun devlet töreniyle kaldırılarak Kahire'nin en büyük camisine getirilmesi bekleniyordu. Ama işler planlandığı gibi gitmedi. Cenazeye katılan milyonlarca insan tabutu omuzlayarak farklı bir istikamete, Ümmü Gülsüm'ün en sevdiği cami olarak bilinen Seyid Hüseyin'e taşıdılar. Tabut omuzlarda üç saat taşındıktan son-

ra Gülsüm'ün çok dindar ve onurlu bir kadın olduğunu anlatan bir hocanın kıldırdığı namaz sonrasında defnedildi.

Ümmü Gülsüm'ün ölümü çölün ötesindeki ülkelerde de yankılanmıştı. Sesi çok uzaklardan da duyulan bir kadındı. Ömer Şerif'in dediği gibi "Her sabah yüz yirmi milyon insanın kalbinde yeniden doğuyor, Doğu'da Ümmü Gülsüm'süz yaşanan bir gün şenliksiz, karanlık geçiyor".

Yeraltında Bir Mevsim
Nico'nun Öyküsü

Christa Paffgen Ekim 1938'de Budapeşte'de dünyaya geldi. Avrupa kıtası içine işlemiş gibiydi. Ailesiyle Almanya'da yaşamaya başladığında İtalyanca ve Fransızca dahil yedi dil biliyordu. Yaşamının ilk anılarında yoksulluk, bir Amerikan üssünde uğradığını iddia ettiği tecavüzün akisleri, Nazi kampında ölen babasının geride bıraktığı keder vardı. Kimi zaman yalanlarla koyulttuğu bu ilk anılar, onun peşini hiç bırakmayacaktı. Kuzeniyle tren raylarında koşturarak geçirdiği günler ona uzak kavramını öğretmişti. Trenler gelir, trenler gider. Geride uzaklık kalır. O, bu uzaklığı çevresindeki dünyalıklarla kurduğu ilişkiye ekledi. Bir gün geldi geçmişinden de uzaklaştı.

Christa'nın günleri, Ostergaad adlı modacıyla tanışmasından sonra aydınlandı. On altı yaşındaydı, incecik dal gibi bir sarışındı. Gizemli bir çekicilik vardı yüzünde. Kısa sürede Berlin'in en ünlü modellerinden biri haline geldi. Paris'te Coco Chanel'le çalışmaya, İtalya'da Cinnecita'da Fellini'nin Dolce Vita'sında rol almaya varan bir yoldu önünde uzanan. İlerde bir gün arkadaşlarına, Chanel'la anlaşamadığını, onun tacizlerine maruz kaldığını, Fellini'nin de kendisini tembelliği yüzünden kovduğunu anlatacaktı. Kısacası Christa'mız "tap mo-

dıl"dı ama moda ve film dünyasını bildik anlamda kendisine taptırmadı. O yıllarda erkeklik simgelerinden Alain Delon'dan bir oğul dünyaya getirdiğinde daha yirmi dört yaşındaydı ve şimdiki Naomiler'in, Claudialar'ın yatırım duygusundan uzak, fütursuz bir kadındı. Delon da böyle bir kadına çok fazla prim verecek değildi ya, çocuğunu reddetti; bir kere görmek bile istemedi. Buna karşılık Alain'in annesi bebek Ari'nin bütün bakımını üstlendi.

Christa Paffgen'e de podyumları ve moda dergilerini doldurmak düşüyordu. Altmışların deliler kenti New York'ta bir ajansta çalışmaya başladı. O günlerde kendisine (ve bütün öteki podyum kızlarına) verilen amfetamin haplarına alıştı ve eroine varacak madde serüvenine daldı. Artık Christa'ya hoşça kal demenin tam sırasıydı.

Kadınlar için pek şaşırtıcı değil kendine hoşça kal demek. Kah baskı altında yapıyoruz bunu, kah yaşadıklarımızdan sıkılarak, bezerek. Bazen değişim, dönüşüm adı altında. Bazen yeni bir ad, bazen başka bir kent, bazen de en kolay yoldan yeni saç kesimiyle. Ama çoğunlukla yürek dolusu bir kırgınlıkla. Christa Paffgen de karanlık ormanın bir köşesinde eski bir sevgilinin adını giyinip yürümeyi sürdürdü. O artık Nico'ydu.

Nico'nun gönlünde yatan aslan; modellik değil, "müzik"ti. Rolling Stones grubundan Brian Jones'la birlikteliği aslanla arasını ısıtmıştı. Bob Dylan'la tanışması ise bir dönüm noktası oldu. Bob Dylan'ı ve şarkılarını çok seviyor ve onun çevresinde olmaktan mutluluk duyuyordu ama yine de bir yol ağzına gelmesi uzun sürmedi. Şair Gerard Molonga'nın aracılığıyla dönemin en ilginç simalarından Andy Warhol'la tanıştı. Warhol kampını "tercih etmesi" sonucunda Dylan'dan koparak



"Nico, sen kimdin? Ellili yılların en tanınmış modellerinden Christa Paffgen'in kozasından çıkan lanetli kelebek mi? Yoksa iki ayrı karede yaşayan ve çok kere ölen onlarca kadından yalnızca biri mi?"

Factory ortamına girdi. Bir yaratım fabrikasıydı Factory. Her şey Warhol'un yönetimindeydi. Nico da Warhol'un açtığı yolda, gösterdiği amaçta kendi şarkılarını söylemek isteğini rafa kaldırıp Velvet Underground'a karıştı.

Velvet öyküsü benim için çok sevimsiz. Bir topluluk düşünün; çarpıcı sözleri olan şarkıları var, bir yaratım uzmanının Fabrika'sına yerleşip, patlamaya hazırlanıyor. Başında liderlik tutkusundan kırılan Lou Reed derler bir solist. Reed'le çatışan yetenekli basçı John Cale. Warhol böylesi bir kurtlar topluluğuna Nico'yu ekledi. "Karizmatik etken" niyetine. Nico toplulukla sahneye çıkıyor, Reed'in üç büyüleyici bestesini seslendiriyor ve kalakalıyordu. Velvet'e karışamamıştı, iki etkin elemanla da sevişiyordu ama hiçbir yere ait değildi. Sürekli itildi kakıldı sahne iktidarı savaşında. Mikrofonunun bozulması gibi, eşek şakaları cinsinden oyunlarla sabote edildi. Nico için paranoyalar, kabûslar, maddeler ve bir yönlendirmeler mekânıydı Fabrika.

Altmışların sonlarına doğru, deneysel sinemaya ağırlık vermeye başlamıştı İmparator Andy Warhol. 1966'da Chelsea Girls'ü çekti. Türkçe adıyla Chelsea'li Kızlar, önemli bir ticari başarı kazandı. Filme unutulmaz görüntülerden birini veren de Nico'ydu. Nico filmde gözyaşları içinde görünüyordu. Ağlıyordu gerçekten. Oyunun sınırları içinde, ama gerçekten. Velvet'ten atılmış, içki ve eroin yüzünden formunu kaybetmiş ve oğlu Ari'yi eroine kendi elleriyle alıştırmış lanetli bir kadındı o artık. Tek istediği "kendi şarkılarını söylemek"ti. Orman giderek ıssızlaşıyordu.

Nico, çok sevdiği dostu ve kendi gibi Velvet'ten Reed'in hışmına uğrayarak atılan John Cale'in yardımlarıyla solo al-

bümler doldurmaya başladı. Kendi şarkılarının yanı sıra Doors'un The End'ini ve Reed'in bir kaç bestesini seslendiriyordu. Alman aksanlı İngilizcesi, derinden gelen boğuk sesi, gotik rock'a yakınlaşan tarzıyla buldu "kendi şarkılarını". Seksenlerde İngiltere'ye Manchester'a yerleşti. Orada tanıştığı birkaç müzisyenle Doğu Bloku'nu da kapsayacak bir turneye girişti. Bu dönemde onun arkasında klavye çalan James Young, bir gün Nico'lu zamanları anlatan bir kitaba imza atacaktı. Minibüs arkalarında, uzun yollarda beş parasız geçen konser günleri Nico'nun yalnızlığını iyice açığa çıkaracaktı. Radyo programları ve konser afişlerinde, o hâlâ Velvet ve Warhol anılarıyla tanıtılıyordu. Oysa yeraltında, punkların, istedikleri yere gitmeyi düşleyenlerin dehlizlerinde Nico bir tanrıçanın adıydı. Şiirsel bir duyarlılıkla yazdığı şarkılarıyla yalnızları ve "tutunamamışları" cezbeden bir tanrıçaydı bu. Ünlüydü ama çok sevilen biri değildi. Oğlu Ari'yle arasındaki güçlü bağ bile eroin ve "dışardalık"la örülüydü. Konserlerden kazandıklarıyla doyuyordu. "Ben dinleyici için şarkı söylemiyorum" demişti bir akşam. "Mümkün olduğu kadar yalnız kalmak istiyorum". Ama korkutucu bir yanı vardı yalnızlığın. İtalya'da bir diskoda verdiği konserde, izleyicilerin sıkıntıdan patladıklarını gören DJ, bir Michael Jackson şarkısı çalarak Chelsea Kızı'nı bir kenara savurmuştu. James Young, Nico'yu ilk kez umutsuz ve yıkılmış gördüğünü anlatıyordu kitabında. Trajik şarkıları ve doğaçlamayı sevdiğini, notalardan hoşlanmadığını anlatan bir kadının müziği Michael Jackson kuşağına ağır gelmişti. Plastik marifetler devri seksenler, Nico'ya karşı hiç sıcak davranmıyordu. Onun çok sevdiği Lenny Bruce gibi hesapsız, kuraldışı ve öz yıkımcı kahramanlar tarihe karışmıştı. Thatcher'ın rüzgârla-

rı yaprakları savuruyordu.

Nico'yla o günlerde tanışmış birini biliyorum. Bir arkadaşımın sevgilisi bu insan. Gezgin bir İngiliz. Bir gece barda tanışıyor Nico'yla. "Hiç eski fotoğraflarına benzemiyordu. Ama dikkat çekici, ince ruhlu bir insandı" diyor. "Andy'nin baskıcılığından söz ederdi. Bir de Musevi olan Lou Reed'in derdi kıskançlıktı herhalde". Bu tanışıklık, Nico'nun son altı ayında gerçekleşmiş olmalı. Yani onun eroini ve alkolü bıraktığı, sağlığına kavuşmaya başladığı dönemde. Nico son günlerini çok sevdiği Ibiza adasında, bisikletiyle turlayarak ve dinlenerek geçirdi. 18 Temmuz 1988 günü bisikletten düştü ve beyin kanaması geçirerek yaşamını noktaladı. Yaşamı boyunca evi, arabası, nikah yüzüğü, hatta tek bir plağı bile olmamış, mülksüz, hesapsız bir kadın için traji komik bir noktalama biçimiydi bu. Noktalama işaretlerini (bilerek mi yoksa?) hep yanlış kullanmıştı. Oliver Stone'un faciası Doors filminde görülen "asılgan fıstık" değildi o. Kendi kimliğini kendi çıkarmış biriydi. İki kez, iki ayrı karede hem de. Leonard Cohen gibi adamları kendisine âşık etmiş, Jim Morrison'un başını döndürmüştü ama şu yaşam öyküsüne bakarak onu birkaç erkek adının arkasında anmak düşünülebilir mi? Düzenle barışmayıp çocukluğunun trenlerine asılı kalması, süs bebek gibi yaşamak varken sokaklara çıkması, kadın acılarından yoğrulup kimi zaman "erkek olarak dünyaya gelmeyi" dilemesi ve en önemlisi geride bıraktığı ondan fazla solo albüm ile zihinlere işlemeli. Onun bütün düşleri, geçmişiyle ilgili yalanları, bulanıklığı kendineydi. Kendi şarkılarını söyledi Nico. Kendi şarkılarını söyleyen, karanlık ormanlarda deliler gibi yalnız dolaşan ve hiçbir tarifeli trene yetişmek istemeyen kadınların işinin zor olduğu bir dünyada.

Frances Farmer
Hollywood'un Unutmak İstediği Külkedisi

Frances Farmer'la ilgili bir kitap yazmayı arzulayan genç bir gazeteci ölümünün üzerinden henüz on yıl geçmesine rağmen onunla ilgili bilgi bulmakta zorlandığını anlatıyor yazısında. Harika Özgürlükler Diyarı diye bildiği ülkesi ABD, 1930'ların ortalarında göklere çıkardığı parlak bir kadın oyuncuyu tümüyle ortadan kaldırmış sanki. Hiç yaşamamış gibi Francis Farmer. Sahnelerden ve beyaz perdeden bir leke gibi uğraşılarak silinmiş.

Lobotomi denilen, beynin bir kısmının kesilerek çıkarılmasıyla uygulanan psikocerrahi tedavisi ne ilginçtir ki ABD'de en çok kadınlara yapılmış. Akıl hastanelerine kapatılan kadınlar içinde üç tanınmış kişilik var, biri John F. Kennedy'nin kızkardeşi Rosemary Kennedy (o bu tedaviden sonra bir daha hiç toparlanamamış ve hareket kabiliyeti azalmış), ünlü yazar Tennesee Williams'ın kızkardeşi Rose Williams (kadının acı sonu yazar ağabeyini alkolik edecek kadar hazinmiş) ve oyuncu Frances Farmer. Frances Farmer lobotomiden sonra belleğinin bir kısmını yitirmiş. Hollywood'un Sindrella'sını, Broadway'in ayakta alkışlanan genç yıldızını böyle bir zulme niye terk etti-

ler?

1980'lerde Frances Farmer'ın yaşamını konu alan filmde başrolde oynayan Jessica Lange, "O, Hollywood için fazla siyasiydi" diyor. Frances'in ödün vermez bir feminist, kişilikçi bir solcu olarak barınmaya çalıştığı sinema dünyası, McCarty dönemi komünist düşmanlığı furyasından çok önce bu genç kadına oklarını çevirmişti bile. Frances Farmer bu nedenle henüz kapanmamış bir davadır.

1914'de Seattle'da dünyaya gelir Farmer. Yardım derneklerinde çalışan, aktif, hareketli bir annenin kızıdır. Çocukluğundan beri yazar olmayı düşler, öyküler, şiirler yazar. Ama ödül alan ilk kompozisyonundan bellidir onun önünde uzanan yol. On altı yaşında "Tanrı'nın Ölümü" başlıklı bir kompozisyon yazar. "Eğer tanrı hepimizi eşit seviyorsa, neden bazı arkadaşlarımın anne ve babası ölüyor? Tanrı benim için arkadaşımın anne ve babası trafik kazasında yaşama gözlerini yumduğunda öldü." Kompozisyonu küçük bir edebiyat ödülüne layık görülür. Yerel gazeteler konunun üzerine atlar. "On altı yaşında bir kadın, Tanrı'nın Öldüğünü Yazdı ve Ödül Aldı".

Frances gazeteci olmak için üniversitenin basın yayın bölümüne yazılır. Güzelliği ve yeteneğiyle dikkat çeker ve tiyatro derslerine girer. Yirmi bir yaşında yeni bir rüyası vardır, Sovyetler Birliği'ne gitmek ve Rus Tiyatro'yla tanışmak. Sol bir gazeteye çok sayıda abone kazandırdığı için ödül olarak Rusya seyahati kazanır. Yeni bir skandal patlar böylece. Çocuğunu "kominstlerin zehrine bulaştırmamak" isteyen annesi ortalığa düşer, basını devreye sokar. Büyük kavgalar sonrasında Rusya'ya gider Frances. Basına "komünist olmadığı" yalanını atar. Oysa döndüğünde yüreğinde bir sır gibi taşıyacaktır devrime



"Onun varlığı büyük bir tehditti. Çünkü sözünü sakınmayan, başkalarının oyunlarına girmeyi reddeden bir kadındı."

duyduğu aşkı. Rusya dönüşü şans kapıları açılır önünde. Paramount Stüdyoları ülke çapında yedi genç kadını seçer ve sözleşme imzalar. Biri Frances'tır. Filmlerde görünmeye başlamasıyla birlikte sinema dergileri peşine düşer. Ona "Sindrella" derler. Frances, kendisi gibi genç bir oyuncu olan ilk kocasıyla Hollywood dışında, ıssız bir tepede, üç köpeğiyle birlikte yaşamaya başlar. Ona hayranlık duyan bir gazeteci "Hollywood'un son problemli çocuğu o" der. "Her konuda sol fikirleri var ama onun fikirlerini seviyorsunuz, ona saygı duyuyorsunuz. Kocasıyla ve köpekleriyle yalıtılmış bir hayat sürüyor. Kitaplardan ve müzikten konuşuyor, yüksek sesle şarkılar söylüyor". Frances ise nadiren verdiği söyleşilerde temkinsizdir. "Kariyerim raslantı değil" der. "İğneyle kuyu kazdım. Bana mayoyla poz ver, dediler. Mayolu pozum benim oyunculuğumu kanıtlamazdı ki. Tabii ki vermedim öyle bir poz. Kaşlarımı kazıdılar. Baktım artık kendime benzemiyorum. Denetimi ele aldım. Kaşlarıma yeniden kavuştum."

Paramount genç oyuncusuna karşı iltimas yapmaktan vazgeçer kısa sürede. Sokakta büyük botlar ve kirli pardösülerle gezdiği, ikinci el bir araba kullandığı için eleştirilir, uyarılır. Stüdyo yetkilileri "sinema izleyicileri gözdelerinden daha fazla özen bekler" der. 1940'ların son günlerine doğru Hollywood yerine Broadway'e hatta tamamen tiyatroya yönelmek isteyen Frances altı yıla on sekiz film, üç Broadway oyunu sığdırmıştır. Ona kısa sürede şöhret olmanın nasıl bir şey olduğu sorulduğunda yanıtı kısa ve açıktır: Tehlikeli.

Yavaş yavaş sahne kapıları kapanmaya başlamıştır. 1 Mayıs gösterilerine giden, kadın sığınma evi projelerine para yardımı sağlayan tuhaf ve zorlu bir kişilik olarak hiç makul değildir

gösteri dünyasında. İlk önce işini, sonra evliliğini kaybeder. Bir tiyatro topluluğuna katılır. İyi oynaması, iyi fotoğraf vermesi yetmemiştir, bütün hayallerini ve ruhunu da vermesi gerekmektedir Hollywood'a. Bunu yapmadığında yapımcıların açık nefretini kazanır.

1943'te alkollü araba kullanmaktan tutuklanır. Mahkemede aksini savunursa da kanıtlayamaz. Kilosunu korumak için amfetamin kullandığından sinir bozukluğu içindedir. Kendisini tartaklayan polislere "Sizin hiç kalbiniz kırılmadı mı?" diye bağırır.

1944'te ilk kez akıl hastanesine yatırılır. Ailesi onun sağlıklı olmadığını öne sürer, arkadaşları aksini savunur. Frances Farmer için yollar çıkmazlara dönüşmüştür bir kere. Akıl hastanesi günlerini ileride özyaşamöyküsü kitabında anlatacaktır: "Beni soğuk suların altına attılar, çıplak gezmeye zorladır. Elektroşoka tabi tuttular..."

En kötüsü ise kuşkusuz hastanenin yakınındaki askeri üsteki subayların onun koğuşuna girerek üzerine saldırmasıdır. Dünün görkemli yıldızının bedeni sarhoş subayların eline düşmüştür. Frances yaşadığı tecavüzleri anlatırken en çok bilincini kaybetmemiş olduğuna şaşırdığından söz eder. Acı onu bilinçsizleştirmemiştir.

Frances akıl hastanesinde, arkadaşları da McCarthy'nin cadı avında kıvranırlar. 1950'de dışarı çıkan Frances artık eski Frances değildir, gururu kırılmış, ruhu parçalanmış, yalnızlığı derinleştirilmiş bir kadındır. Yenilgiyi kabul etmez, yarı yarıya silinmiş belleğine rağmen çalışmaya başlar. Bir otelde işe girer. Sıradan bir yaşamda huzur ve tat bulur. 1960'larda yeniden keşfederler Frances Farmer'ı. Artık eskisi kadar tehlikeli değil-

dir. Onu konuk oyuncu olarak davet ederler sinema dünyasına. Ama bu ilgi de kısa sürer. Çünkü Frances yine eski söylemini sürdürüyordur. Sonunda yaşamöyküsü üzerinde çalışmaya başlar. Kitabın adı bir özettir: *Bunun bir de Sabahı Var mı*

Elli altı yaşında gırtlak kanserinden öldüğünde sorunun yanıtını beraberinde götürür.

Ayağına ayakkabı, gönlüne prens uydurulamayan Sindrella koskoca bir ülkenin üvey çocuğu olarak bir kenara atılır. ABD'nin maçoluktan kendini sıyırmakta zorlanan alternatif sanat çevrelerinde de adı anılmaz olur.

Jessica Lange, "Frances Farmer tutkulu, belalı bir kadın, dışavurumcu, dobra, risk almaktan korkmayan bir kişilikti" diyor. "Onu bu nedenle canlandırmak istedim." Onu bu nedenle öldürdüler. Onu biraz olsun canlandırmak, anımsamakla gerçekleşebilir. Belleği silinmeye, bedeni çiğnenmeye çalışılmış pek çok tutkulu ve "belalı" kadının henüz yazılamamış tarihçelerine yüzümüzü dönelim. Bellekleri yerinde durduğu sürece bütün kadınların varlığı bir tehdittir.

Beyaz Panter
Dusty Springfield

Müzik dünyasında "kadın gücü" kavramını ilk ortaya atan şarkıcı Dusty Springfield 1999 Mart'ının 2. günü elli dokuz yaşında yaşama veda etti. Cenazesinde gözyaşları içinde konuşan meslektaşı Lulu, "O bir cesaret örneğiydi" dedi. Güney Afrika'da ırkların ayrı tutulduğu salonlarda şarkı söylemeyi reddettiği için sınır dışı edilen, 1960'larda stüdyoda erkek meslektaşlarıyla tartışarak müziksel kararlara ve enstrüman seçimlerine karışan, özellikle siyahların, eşcinsellerin taptığı bir sanatçı haline gelen Springfield pop müziğinin nadide simalarından biriydi.

İnsan en sevdiği şarkıcı öldüğünde arkasından ne yazacağını bilemiyor. Duymaktan en çok hoşlandığınız ses artık size yeni şarkılar getirmeyecek. Eski şarkılarla yetinmeniz gerek. Onunla bir yerlerde karşılaşma umudunuz yok. En sevdiğiniz arkadaşlarınız telefonda hüznünüzü paylaşıyor. Üstelik onlarında en sevdiği şarkıcı aynı kişi. Hepimiz Dusty Springfield'ı sevmişiz. Ayrı ayrı yerlerde dinleyip aynı nedenlerden ötürü.

Dusty Springfield'ı seksenlerde insanlara tanıtan şarkı o günlerin en sevilen İngiliz pop topluluklarından Pet Shop

Boys ile söylediği What Have I Done To Deserve This. Altmışların ünlü kadınlarından biriydi Dusty ama seksenli yıllarda neredeyse unutulmuştu. Özellikle alkol ve madde bağımlılığı yüzünden başı dara girip intihar teşebbüsleri nedeniyle kliniğe yatmak zorunda kaldıktan sonra. Anlatıldığına göre Pet Shop Boys'dan Neil Tennant düet teklifini Dusty'nin menejerine ilettiğinde o daha grubun adını bile duymamış durumdaymış. Amerika'da neredeyse inzivaya çekilmiş bir biçimde yaşıyormuş. Düet teklifini kabul etmiş etmesine ama kendisinden ne beklendiğini bilmediğinden biraz tedirgin gitmiş İngiltere'ye. (Bir gün gelip cenazesinde şarkıcı Elvis Costello ve Lulu ile konuşma yapacak ve onun müziksel hayallerin özü olduğunu anlatacak.) Neil Tennant'la ilk karşılaşmalarında içinde bu huzursuzluğu taşımış. Tennant ise "Tek istediğimiz sizin sesiniz" demiş. "Sadece şarkıda bize eşlik edin."

"Beyaz Zenci"

Dusty Springfield sesini hiç beğenmediğini, yeterli bulmadığını anlatmıştı 1972'de *Rolling Stone* dergisinin kendisiyle yaptığı bir söyleşide. Oysa yıllar boyunca pek çok müzisyen onun sesine, tek bir notayı yanlış söylememesine hayranlık duymuştu. Dusty kendisine haksızlık ediyormuş. Arkasından yazan Sean Hagan, "Ne kadar büyük olduğunu biliyor muydu?" diye sormuş. Herkes bilmediğini söylüyor...

Dusty Springfield'ın kariyeri 1960'larda başlıyor. Mary O'Brian adlı İrlanda göçmeni genç kız önce bir kadın grubu olan Lana Sisters'a, sonra da ağabeyinin de çaldığı The Springfields adlı gruba katılır. Takma adı Dusty'dir, çalıştığı grubun adını da soyadı niyetine kullanır. Soul tarzıyla yakınlaşmak için

Amerika'ya gider. Burada Aretha Franklin ile çalışan Arif Mardin'le tanışır. İlk albümleri büyük ses getirir. 1964'te Güney Afrika'ya konsere gittiğinde beyazlarla birlikte siyahlara da şarkı söylemek istemesi yüzünden sınır dışı edilir. Siyahlara şarkı söylemek ister çünkü Amerika'daki en mutlu günlerini onlarla Harlem'de ve öteki siyah mahallelerinde ucuz ve camları kırık otellerde kalarak jazz, blues barlarına takılarak geçirmiştir. Bir keresinde Malcolm X'le aynı virane otelde kaldığını anlatır. Siyahlarla yakınlığı yüzünden o dönemdeki Siyah Panterler hareketine göndermede bulunarak "Beyaz Panter" der ona müzik yazarları. Hatta ünlü bir meslektaşı ona "Beyaz zencisin sen" diye takılır. Dusty; altmışlarda mini etekler arasında,



Dusty Springfield 1999 Mart'ının 2. günü elli dokuz yaşında yaşama veda etti.

Marianne Faithfull, Sandie Shaw ve Lulu gibi hemcinsi meslektaşlarının yanında kendi yolunu çizer. Özenle seçerek albümlerine aldığı şarkılarında kadınların günlük sorunlarından, yaşamlarında her an güçlerinin sınandığından söz eder. Sonraları punk kadınlarının çığlık çığlığa söyleyeceği gerçekleri o, fısıltıyla ama çok etkili bir biçimde dile getirir. 1969'da en iyi albümü (aynı zamanda yüzyılın en iyi albümlerinden biri) kabul edilen Dusty In Memphis piyasaya çıkar. Dusty In Memphis müzik eleştirmenlerine göre İrlanda müziği ile Amerika popunun kesişme noktası olmuştur. Dusty aynı günlerde seslendirdiği hit şarkılarla; You Don't Have To Say, You Love Me ve Son Of A Preacher Man ile ününe ün katar. Son Of A Preacher Man'i Dusty'nin sesinden seven Aretha Franklin bir konser sonrası kuliste kucaklar onu. "Aferin sana kız!" Dusty doksanlarda bir söyleşide "O an mutluluktan ölecektim, beni beğendiğine inanamıyordum" diye anlatacaktır bu anısını. Yetmişlerin ortalarına gelindiğinde Dusty Springfield artık büyük orkestrasyonlardan hoşlanan, unutulmaz melodiler ve yitik aşkların şarkılarıyla tanınan bir yıldızdır. Marienne Faithfull Sister Morphine adlı şarkısını Mick Jagger'a verip kendini heba etmişken, Sandie Shaw Eurovizyon'a katılıp alemin eğlencesi olmuşken; Lulu bir müzisyenle evlenip sahnelere veda etmişken, o kendi fikirlerini stüdyolarda erkek mi erkek müzisyenlere kabul ettirmeye çalışmakla meşguldür. 1970'lerin sonunda albümleri hiçbir ticari başarı getirmediğinde bile kendi bildiğinde ısrar edecektir. Bir müzik yazarı onun bu tavrını över; "Kırklı yaşlarda bir pop yıldızı nereye gidebilir? Dusty hâlâ bildiği yolda yürüyor, hâlâ kendi 'karanlığında' çalışıyor. O dönemin hiçbir şarkıcısı onun gibi ayakta durmaya uğraşma-

dı. Dusty meslektaşları için bir örnek." Oysa kırkında bir pop yıldızı için ayakta durmaya çalışmak zordur. Dusty o günleri intihar mektupları, alkol ve haplarla geçirir. Beverly Hills'ten nefret eder, ikiyüzlü Hollywood dünyasından iğrenir. Mülk edinmekten nefret eder, gösterişli makyajı ve parlak giysileriyle ortalıkta yalnız ve kimsesiz bir travesti gibi dolaşır. Basının devlerine kapısını kapatırken gay dergilerine samimi demeçler verir. Hollywood'un homofobikliğini anlatır: "Bir toplantıda on dört kişi varsa on ikisi eşcinseldir ama bütün eşcinsellik karşıtı kampanyaları desteklerler." Bu tavrı ona lezbiyen yakıştırmalarının yapılmasına neden olur. O hiç takmaz. "Heteroyum diye bağıracak değilim. Lezbiyensem lezbiyenim, heteroseksüelsem heteroseksüelim." Bu dönemde kadınların yaşamını incelediğinden söz edip durur, "Birileri kadınların yaşamının çöpe atılmasını istiyor ve buna seviniyor" der. Artık eğlence endüstrisinin hırpalayamayacağı kadar olgunlaşmıştır. "Müzik endüstrisini sevmiyorum çünkü orada hedef umutlarımızı ve gereksinimlerimizi yönlendirmekten başka bir şey değil." Müzik endüstrisi de ona kapılarını kapatır. On yıl tek bir albüm yapmaz Dusty. Şarkıları toplama albümlere alınır, hepsi o. Ta ki Pet Shop Boys'la düet yapıncaya kadar. 1990'da çıkan albümünün yapımcılığını Pet Shop Boys üstlenir. Reputation adlı bu albüm eşcinsel aşk temaları ve "zaman"la mücadele üzerinedir. Albümün başarısı üzerine 1993'te yeniden İngiltere'ye yerleşir Dusty. "Yaşıma uygun davranmak istiyorum, bedenimle barışık olmak istiyorum" der. "Bu yaşa kadar çok şey öğrendim. Birçok kişi sırtımdan para kazandı. Şimdi görmek istemediğim insanlar onlar." Gerçekten görmek istemediği kimseyle karşılaşmaz. Bir zamanlar İngiliz kabinesini sarsan Profu-

mo Skandalı'nı konu alan filmin şarkısını da o seslendirir. Skandala neden olan fahişenin duygularıdır bu kez anlattığı. Sesi çok derinden, neredeyse ürperticidir. Yeni albümünde, "Çok hayal kırıklığı yaşadım, saçlarımı kestirmek istiyorum" gibi sözleri olan şarkılara yer verir. Eskisi gibidir. Yalın. Pozsuz. Duygularımızın tercümanı. Sesi ve söyledikleri sarsıcı, karşımıza çıkardığı figür de bize yakın ve dertlerimiz kadar gerçektir. 1994'te Güney Afrika'ya tekrar gider, yine sınır dışı edilir. (Dusty'nin ömrü o diyarlarda gerçek anlamda eşitliği görmeye yetmeyecektir.) Ne kötü, aynı yıl göğüs kanseri olduğu haberi duyulur. Dusty son albümünü sağlık sorunlarıyla mücadele ederek tamamlar. Kanser teşhisini aldığı günü, "İlk önce ağladım, sonra da tanıdığım herkesi öğle yemeğine davet ettim, bütün dostlarımı görmek istedim" diye anlatır. Artık tek düşündüğü kendisini nereye bırakacağıdır. Top Of The Pops'a katılan ilk kadın, avant-garde ve pop arasında kendine özgü bir yol çizen, Janis Joplin'in ve Alanis Morrisette'in ilham aldığı şarkıcı, birçoklarına göre asi kız, orijinal "riot girl", eşcinsellerin baş tacı ettikleri ikon, müzik yazarlarının "beyaz panter"i 2 Mart 1999'da yaşama gözlerini yumar. Cenazesine tek bir gül gönderir doksanların "asi kızlarından" PJ Harvey. Gülün üzerindeki notta, "Sen bir taneydin" yazmaktadır.

Neil Tennant What Have I...'ın video klibinde onun kamera karşısında ne kadar ürkek ve utangaç olduğunu anlatmış. Kendisiyle özdeşleşen boya sarısı kabarık saçları ve panda stili denen makyajıyla kameranın önünde tir tir titriyormuş. Sürekli üzerine düşeni iyi yapıp yapmadığını soruyormuş.

Üzerine düşeni iyi yapmış. Kendisini kime bıraktı bilmiyorum. Şarkıları ve yokluğu onu dinleyen ve sevenlere kaldı.

Bettina von Arnim
Ölümsüzlük Peşinde

Bettina'nın büyükannesi Almanya'nın ilk kadın romancısı, ağabeyi ve eşi de ünlü şairler olarak tanınıyor. Bettina ise daha çok fikirleriyle çevresini etkileyen bir kadın olarak biliniyor. Edebiyatın Haydar Dümen'i Milan Kundera ise *Ölümsüzlük* adlı eserinde Bettina'ya gereken teşhisi koyarak, onu bir şöhret avcısı gibi anlatarak üzerine düşen kutsal görevi(!) yerine getirmiş durumda. Gerçekte Bettina; edebiyat tarihinin haksızlığa uğrayan onlarca kadınından biri.

Bettina Brentano – von Arnim yaşamı boyunca kendisi olarak kalmasını en büyük kazancı olarak gördüğünü söylemişti. Evet, başka da kazancı yoktu. Yaşamı ünlü sanatçılar arasında geçti. Onları birçok yönden etkiledi, kimisine ilham kaynağı oldu, kimisine yapıtlarını meydana getirmede yardım etti. Bunlardan ve yedi çocuğundan arta kalan zamanlarında da kendi kitaplarını yazdı ve siyasetle ilgilendi. Artık iyice yaşlandığı ve ölüme yaklaştığı günlerde kolera salgını yüzünden zenginlerin korkuyla terk ettiği Berlin'de kalmakta ısrar etti, yoksulların yaşadığı semtlerde yardım çalışmalarında görev aldı. Son kitabı *Cinlerle Söyleşi* yayımlandığında komünistlikle itham edildi ve kitap Bavyera ve Avusturya'da yasaklandı. Betti-

na yetmiş dört yaşında arkadaşı yazar Jacop Grimm'in deyişiyle, "Yaşlı ama hep genç kalan" bir kadın olarak öldü.

Bettina Brentano edebiyat kitaplarında nadiren anılıyor. Tutkuyla sevdiği, büyük aşkı kabul edilen Johann Wolfhang von Goethe saygın ve yeteneği tartışılmaz bir yazar. Ağabeyi Clemens Brentano ve eşi Arnim değerli şairler. Edebiyat kitaplarında Bettina gibi nadiren anılan ve onun üzerinde büyük etkisi olan iki kadın; büyükannesi Sophie von Laroche Almanya'nın ilk kadın yazarı, yakın arkadaşı (sevgilisi?) daha çok bir filologla yaptığı evlilikle bilinen Karolin von Günderode de bir şair. Bettina'nın yaşamöyküsü, ihmal edilmiş, anlaşılmamış, kalbi kırık kadınlar ve hep kazanan, hep kazanmaya koşullu erkeklerden oluşuyor.

Bettina 1785'te dünyaya geliyor. Yaşamının ilk on yılı kız kardeşiyle birlikte kapandığı manastırdan ibaret. On iki çocuklu bir ailenin "yedi numarası". Anne ve babası o küçükken ölüyorlar ve Bettina büyükannesinin yanında yetişiyor. Büyükanne Sophie von Laroche torununu dönemin şartlarına göre yetiştirmek istemiyor. Kendisi de dönemin özel kadınlarından. Üretken bir yazar, ufku geçmiş bir insan ve çevresinde pek çok düşünür ve sanatçı var. Kütüphanesini Bettina'ya açıyor ve onun edebiyat tarihini keşfetmesini ve Latince öğrenmesini sağlıyor. Böylece kız, çağdaşı hemcinslerinin karşı karşıya bulunduğu kısıtlamalardan kısmen olsa da uzak yetişiyor. Bettina'nın çocukluk hayallerinde yazar olma isteğinin öne çıktığını öğreniyoruz anı kitaplarından. Yalnızca yazar da değil, daha da fazlası "kendisi" olmak. İçinden geldiği gibi davranabilmek, düşüncelerini rahatça ifade edebilmek arzusunu ediniyor. Bu yüzden de ailenin "deli çocuğu" gibi görülüyor. Kardeşleri ona "Sevimli cin" adını takıyorlar.

Bu döneme dair yazılarında Bettina'nın ünlü şair ve filozof Herder'i tokatlama öyküsü de var. Harder Sophie'yi ziyarete geliyor ve kapıyı açan Bettina'yı öpüveriyor. Bettina da "filozoftur, şereftir" demeden tokatı basıyor adama. Herder bu davranıştan etkileniyor ve çocuğun özgür ruhlu biri olduğu kanısına varıyor.

Bettina'nın ağabeyi Clemens romantik akım aydınlarının yer aldığı çevreye giriyor ve şair oluyor. Dikkatinizi çekeyim, bu öyküde erkek olup şair olmayan bir tek Beethoven var. Onun dışında bütün erkeklerimiz son derece şair insanlar.

Clemens kardeşiyle çok sıkı fıkı. İkisi sırdaşlar. Sık sık mektuplaşıyorlar ve aralarındaki diyaloğun ağabeyinin çevresine giremeyen Bettina'nın fikirlerinde büyük etkisi var. Bettina, Clemens'in sanatsal görüşlerinden fazlasıyla etkileniyor ve romantiklerin ütopyalarını öğreniyor. Aynı dönemde bir kadın sanatçıyla, Karoline von Günderode ile tanışıyor. Yıllar sonra aralarındaki mektuplaşmayı kitaplaştıracağı dostu Karoline onda büyük bir hayranlık uyandırıyor. Bettina'nın dünyasında "hayranlık" duygusunun yeri önemli. Hayran olduğu insanların yakınında durmaktan hoşlanıyor, bir çoğumuz gibi onlardan bir şeyler öğrenmeye çalışıyor ve bir yandan da renkli düşünceleriyle onlara katkıda bulunuyor. Karoline ile olan dostluğu bunun en önemli örneği. Bettina balolardan, süs bebekliğinden alabildiğine kaçınan bir kadın. Mitolojiden, modadan konuşmaya tercih ediyor ve davetlerden kaçıyor. Zorla götürüldüğü balolardan birinde bir dolabın içine saklanıyor ve ortaya çıkmıyor. O dönemin genç kadınları arasında hayretle karşılanan bir durum bu. Bu kadar da değil, uygunsuz arkadaşlar ediniyor. Yahudilerle arkadaş oluyor, Yahudi kadınlarla şiir okuma top-

lantıları yapıyor ve Clemens'in tepkisini çekiyor. Bettina'nın Clemens'e mektuplarından öğrendiğimiz, kadınlarımızın "Eyvah abim" sendromuna asla kapılmadığı. Bettina kendisini uyaran ağabeyine, "Kendi işine bak!" ültümatomu veriyor. "Deli", "acayip çocuk" laflarına kulaklarını tıkayıp kendi fikirsel gelişimine tek başına devam ediyor.

O günlerde yaşamını değiştirecek ve ölümünden onlarca yıl sonra kendini Milan Kudera büyüğümüzün diline düşürecek bir tutkuya kapılıyor; Goethe. Çok etkilendiği büyük yazarın annesiyle yıllar önce yaşadığı aşkı öğreniyor. Nereden? Büyükannesinin mektuplarından. Bu mektup meselesi de Bettina'nın kaderi gibi. Kendisi de ileride mektup roman türünde eserler verecek, çeşitli insanlarla mektuplaşmaları kitaplaştırılacak.

Bettina çok az tanıyabildiği annesinin eski aşkına, yapıtlarıyla sevdiği bu adama yakınlık duyuyor ve Karoline'in evlenip kendisinden koptuğu dönemde, Frankfurt'ta yaşayan Büyükhanım Goethe'yle dostluk kuruyor. Karoline bu kopuştan etkileniyor ve düştüğü bunalım sonucunda kendini bıçaklayarak öldürüyor. Bettina die Günderode'de anacağı dostunun ölümüyle sarsılıyor ve zor günlerinde Bayan Goethe'nin sıcaklığıyla avunuyor. Goethe'nin annesi yalnız bir kadın ve iki kadın kısa sürede yakınlaşıyor. Aralarında bir anne kız yakınlığı doğuyor. Yaşlı kadın ona yazdığı bir mektupta, "Bana artık anne de" diyor. Bettina ondan Goethe'nin çocukluğunu öğreniyor. Yaşlı kadının kimseye açmadığı görüşlerinin farkına varıyor. Daha sonra yazacağı *Kralın Kitabı*'nda bu görüşlere rastlıyoruz. Bayan Goethe'nin, devleti işlenen suçların en büyüğü ve tek faili olarak gören, feodal devlet yapısını reddeden ilerici bir kadın olduğunu da ancak böyle öğreniyoruz.

Bettina ve üstat Goethe hazretleri anne aracılığıyla tanışıyorlar. Aralarında büyük bir yaş farkı var. Bettina, Goethe'nin çocuğu yaşında ve zaten ilk baş başa kaldıklarında kucağına oturuyor ve göğsüne yaslanıp uyuyor. Aralarında bir aşk filizleniyor. Bettina zaten Goethe'ye hayranlığını hiç gizlemiyor ama asla dalkavukluk etmiyor. O Goethe'nin hoş karşılamadığı yeni kuşağın bir ferdi. Yaşam görüşü daha ilerici, kadın olarak duruşu alışılmış kalıpların dışında. Bir süre sonra aralarındaki ilişki arkadaşlığa dönüşüyor, Goethe kendi çocukluğu ile ilgili yazarken Bettina'nın annesinden dinlediği öyküleri sonuna dek kullanıyor. Annesine kendisinin esirgediği ilgiyi göstermiş bir kadının bildikleri onun büyük yazar kişiliğinin betimlenmesi açısın-



Bettina Brentano-von Armin, araştırmacı Kohlagen'a göre dünyayı değiştiren kadınlardandı. 1785 – 1859 yılları arasında yaşadı. Ömrünü yazmakla, üretmekle, düşünmekle geçirdi. Yaşadığı dönemin Almanya'sına ve aydınlarına ışık tutan kitaplar yazdı. Gerçekte Bettina; edebiyat tarihinin haksızlığa uğrayan onlarca kadınından biri.

dan çok can alıcı, tabii. Bettina'nın bu arada zaten başı bağlanmış, şair (ne yapalım bütün erkekler şair) Achim von Arnim diye adı soyadı uyaklı biriyle evli durumda. Bu evlilik öncesinde Bettina'nın besteci Beethoven'la yakınlaştığı da biliniyor.

Evlilik sonrası Bettina ve Goethe görüşmeyi sürdürüyorlar. Daha çok arayan, soran Bettina. Achim'le Weimar'a Goethelerde kalmaya gidiyorlar arada bir. Goethe'nin karısı Christiane onlara sinir oluyor, Goethe ikili oynuyor, Christiane büyük sanatçı kocasının arkasında kişiliğini koruyamamış biri. Oysa Bettina Achim'in gölgesinde değil. Her ne kadar evliliğinin yirmi yılında yeterince üretken olamamış ve çocuk bakımı, ev işi diye çırpınıp durmuşsa da, her konuda açık fikirli ve cesur davranmayı sürdürüyor. Goethe'nin çok ayıpladığı bir şeyi yapıyor, gözlükle dolaşıyor. Goethe ise gözlük yalnız evde takılır düşüncesinde. Yani gözlük bir nevi pijama. Nasıl pijamalarımızla sokağa çıkmıyorsak, gözlüklerimizle de çıkmamalıyız. Bu ince kuralı kadın başına yıkan Bettina ise nasıl sinir bozucu bulunmaz?

Achim ve gözlüklü Bettina, Goethe familyasıyla bir resim sergisine gidiyorlar. Ressam, Goethe'nin çok beğendiği biri. Christiane da beğendiğini söylüyor. Bettina ise resimleri beğenmediğini söylüyor. Gözlük takması bir yana, resimleri beğenmiyor ve bunu dile getiriyor. Olacak şey değil. Christiane kocasının adına savaşmaya yeminli. Kadınımız Bettina'ya tokadı yapıştırıyor, bu arada elini ısırıyor ve gözlük yerde paramparça oluyor.

Bu noktada devreye büyük düşünür, her şeyi çok bilen, her sahneyi görmüş aziz yazar Milan Kundera'yı sokmak istiyorum, izninizle. Kundera'nın *Ölümsüzlük* diye bir romanı var. *Ölümsüzlük*'te söz konusu gözlük sahnesi ve Goethe–Bettina ilişkisi de anlatılmış. Kundera Bettina'nın büyük üstada yakınlaşması-

nı bir ölümsüzlük arayışı olarak yorumlamış. Bettina dahi sanatçıdan aşk değil, ölümsüzlük kapmak istiyormuş. Bu yüzden başına ekşimiş. Gözlük takması ukalalığının göstergesiymiş. Goethe ondan yaka silkmiş. Schiller'e yazdığı mektupta onun için "Atsineği" demiş. Hatta, "Annemin başıma sardığı bela" bile demiş. Bütün bunların anlatıldığı bölümlerde Bettina gerçek bir atsineği gibi resmedilmiş, eğer kadının kim olduğunu bilmiyorsanız, ki zaten kadınların kim olduğunu bilmemize pek izin vermez tarih, Kundera'ya inanmamamız için bir neden yok. "Vay canına; adam tarihten bir sahne anlatmış, Goethe ustaya musallat olan kadını ne güzel yorumlamış, ne arsız kadın bu Bettina, Kundera'nın eline sağlık" demeniz gerekiyor.

Oysa gerçek olan, Bettina'nın yaşamının Goethe'yle ilişkisi üzerine kurulmadığı. Bir genç kadın olarak ondan etkilenmesi, annesiyle ilişkisini merak etmesi gayet anlaşılır. Yakınlık kurmak için çabalaması da öyle. Kundera ve benzeri erkek yazarlar enstitüsü bilginleri için kadınlar konumları, savaşları ne üzerine olursa olsun, dahi erkeklerin yanında kolay kolay atsineğinden başka bir şey olabilirler mi? Böylesi kadınların yalnızca hak etmedikleri ölümsüzlüklerin peşinden koşmalarına nasıl inanmalıyız? Ama Goethe bir efsane, ölümsüzlük sunan bir tanrı, onun kadar yetenekli olmasa da Bettina da bir kişilik ve döneminin önemli, aydın kadınlarından. Yaşamı neden bir safsataya indirgeniyor ve Milan Bey, kişilik tahlillerinde Goethe'den kart zampara sözünü ısrarla esirgerken, Bettina'yı kapı komşusu Erica Hanımmışçasına bilgiçlikle, hırsla, nefretle eleştiriyor? Goethe karısına ve arkadaşına Bettina'yı kötülemiş olmalı, Bettina'nın zaten dikkafalı biri olduğunu anlıyoruz. Aslında Milan Kundera'yı da anlıyoruz. Alaylarının, yargıçlığının

nedeni olan bilinçaltını da. "Şu sahneyi belleyelim" tarzındaki ifadelerinin yüzeyselliği, her şeyi bilme iddiasındaki ilahi erkekliğin de farkındayız. Değil miyiz?

Bettina Brantano – von Armin'e dönersek. Bettina, Kundera'nın imasının tersine, belli bir süreçten sonra Goethe'ye değil, kocasına âşık bir kadın olduğunu vurguluyor yazılarında. Çift gizlice evlenmiş ve kendilerine özgü bir dünyada yaşıyorlar. Yıllar sonra mektuplaşmaları iki cilt halinde yayımlanıyor ve aralarındaki özel dil, fikirsel ayrılıklar, derin dostluk açığa çıkıyor. Bu dönem Bettina eviyle uğraşmak durumunda kalıyor. Yirmi yılda yedi kez anne oluyor. Çocukları sık sık hastalandıkça onların başında durması gereken hep Bettina. Onlarla büyümüyor, onlarla çocuklaştığını savunuyor.

Achim von Arnim elli yaşında ölüyor. Bettina ise edebiyata gerçek anlamda dönme fırsatını ancak kırkından sonra yakalıyor. Artık çocukları büyütmüş ve kendine ayıracak zamanı var. Goethe'yle mektuplaşmalarını fantezi – roman şeklinde, kendi hayal gücünü katarak, asla belgesel nitelikte ve iddiasıyla değil, kurgusal roman biçiminde yayımlıyor. Milan Kundera o mektupların gerçekleri saptırdığından da söz etmiş, bütünüyle gerçek oldukları ne zaman iddia edilmiş ki?

Bettina kitabına *Bir Çocukla Mektuplaşma* adını veriyor. Goethe'nin karşısında bir çocuk olarak duruyor. Bu arada mektupların içinde gerçeklikleri kanıtlanan iki tanesinden alıntı yapmak gerek; "Senden gelen mektupları ne kadar sevinerek okuduğumu biliyorsun (...) Beni hep sev..." (Weimar, 25 Ekim 1810) "Zaman zaman ya kendin gelerek, ya da gönderdiğin güzel armağanlarla bir iyilik perisi gibi karşımıza çıkıyorsun, sevgili Bettina" (11 Ocak 1811) Goethe genç kadının aşkını beslemiş,

kendisine yazmasını teşvik etmiş görünüyor. Bu yakınlıktan, ilgiden hoşnut olduğunu belirtiyor. Atsinekliği bunun neresinde?

Bettina, Karoline ile ilişkisini anlatırken Die Günderode'yi ve Clemens'le mektuplaşmalarına ve ütopyalarına yer veren *Bahar Tacı*'nı dört yıl arayla yayımladıktan sonra liberal bulduğu krala adadığı üç ciltlik *Kralın Kitabı*'nı yazıyor. Soylu bir kadın olduğu halde, eşitlikten, kralın sıradan bir vatandaştan öte olmadığından söz ediyor. *Kralın Kitabı*'nın ikinci cildi *Cinlerle Söyleşiler* komünizmi savunduğu gerekçesiyle yasaklanıyor. Bettina von Arnim bu dönemde polis baskısına maruz kalıyor ve siyasi kimliğini geliştiriyor. Yahudileri ve dokuma işçilerini savunuyor. Ayrımcılığa ve baskıcılığa karşı savaşıyor. Ülkesinde bir lakap kazandırıyor ona bu tavırları: "Şeytan".

Dünyayı değiştirmeyi düşleyen bir şeytan – kadın olarak geçiriyor yaşamının son dönemlerini. Eşi Achim von Arnim'e göre daha ilerici ve eşitlikçi bir aydın haline geliyor. Başka ülkelerdeki kadın yazarlarla haberleşmeye çalışıyor ama polisin engellemeleri onu yaşadığı çevreye hapsediyor.

Bettina Brentano – von Arnim yetmiş dört yaşında ölüyor. Özgün kişiliğine rağmen hak ettiği yere gelmiyor. Unutuluyor. Günümüz yazarı Kundera'ya alay kaynağı oluyor. Yalnızca ölümsüzlük peşinde koşarak yaşasaydı, bu kadar başarısız ve yanlış anlaşılmış kalır mıydı? Kadın doğmasaydı, kendi kişiliğini korumakta ayak diretmeseydi bu kadar haksızlığa uğrar mıydı? Ölümsüzlüğün yalnız erkeklere hak görüldüğü sanat ve fikir tarihinde kolayca gömebildiler onu. Bettina'yı, onun gibi kadınları. Ama gömülmüş olmak, hiç yaşamamış olmak demek değil. Büyük erkek yazarlar ne kadar toprak atarlarsa atsınlar Bettinalar içimizde bir yerlerde şeytanlık yapmaya devam ediyor.

Agatha Christie'den Bayan-Jane Marple'a "Kız Kuruları"nın Zaferi

Şile, İstanbul'a yetmiş kilometre uzaklıkta tipik bir Batı Karadeniz kasabası. Sahile yakın yerlere kocaman çirkin apartmanlar diktiler. Kışları bütün bu apartmanlar ürkütücü bir şekilde bomboş oluyor. Koskoca bir mahallede topu topu üç beş dairenin ışığı yanıyor. Bu dairelerde de gündüz çalışan, geceleri de çocukluk arkadaşlarıyla kahvede buluşup maç izleyen kocalarının eve gelmelerini bekleyen çocuklu ev kadınları bulunuyor çoğunlukla. Akşam saatleri bu kadınlar için bulunmaz fırsatlar yaratıyor. Çocuklar uyutuluyor, apartman içi ev gezmeleri başlıyor. Hayatları bu şekilde sürüp giden dört ev kadını çoktandır kendi aralarında ismi konmamış bir okuma kulübü kurmuşlar. Birbirleriyle kitap değiş tokuş ede ede Agatha Christie okuyorlar. Agatha Christie'nin kitapları Beyaz Dizi ve aşk romanlarından sonra okudukları yegane kitap. En sevdikleri roman kahramanı ise Christie'nin yarattığı Jane Marple. Bir gün yaşlandıklarında Bayan Marple gibi olmayı hayal ediyorlar. Onun gibi zeki, gün görmüş, becerikli, atak...

Agatha Christie 1930'da *Papaz Evinde Cinayet*'i yazarken hemen her yaştan ve konumdan insanı, özellikle de kadınları bu kadar etkileyebilecek bir kahraman yarattığının farkında

mıydı? Kendisi "Hayır" diyor. "Jane Marple'ı o kitapta bir yan karakter olarak yaratmıştım. Onun bir gün baş dedektif kahramanın, Hercule Poirot'nun rakibi olacak kadar tutulabileceğini bilmiyordum." Christie'nin yanlışı var, kitaplarını okuyanların bazıları için aslında Bayan Marple hiçbir zaman kimseyle rekabet etmeyecek bir kadın. Hercule Poirot ukala bir Belçika-



Agatha çölleri ve denizleri çok seviyordu. Ruhunun çölünü, denizini yaşlı bir kadına üfledi.

lı, böbürlenmeyi seven, sessiz kalıp çok düşünen bir adam. Eli çabuk, kurnaz. Oysa Jane Marple bambaşka. Şahane bir gözlemci, harika bir dedikoducu, romatizmalarına rağmen çok hareketli ve müthiş şefkatli. Üstelik Agatha'nın özyaşamöyküsünü okuyunca anlıyoruz ki, Marple yazarının pek çok özelliğini aynen almış. Agatha ona kendi ruhunu üflemiş sanki. İkisi de çiçeklere düşkün, yemek kültürü konusunda bilgili, hayata ve erkeklere karşı donanımlı. Marple'ın Christie'den en büyük farkı, hiç evlenmemiş olması. O yaşlı başlı bir kız. Heyecanlı, yerine göre utangaç, hatta romantik.

"Saygın" edebiyat dünyası kız kurularını hiçbir zaman sevmedi. Ünlü Fransız yazar Balzac, mesela, koskoca bir romanı boyunca hiç evlenmemiş kadınları aşağılar durur. Hayatı boyunca hiç evlenmemiş olma özelliğinin kadınları hasta ettiğini neredeyse savunur. Ona yakın pek çok erkek yazar sadece "kız kurularını" değil pek çok yaşlı kadını çekilmez, sevimsiz, uyuşuk tiplemeler olarak kitaplarına katarlar. Nerde kalmış ki onlara cinayet çözdürsünler...

Agatha Christie, Jane Marple'ı yarattığında kırk yaşındaydı. İlk romanlarından itibaren tutulan bir yazar olmuştu. İzlediği tarz Amerikan cinayet romanlarındakinden epey farklıydı. Kanlı, dehşet verici sahneleri tasvir etmiyor, zevk için işlenen cinayetlerden söz etmiyordu. Ona göre her cinayetin bir nedeni vardı. Romanın anlatıcısının sonradan katil olduğunun anlaşılması gibi bir durumu ilk kez kaleme alanlardan biri Christie'ydi. Bir araştırmacı üşenmemiş, onun bütün hikayelerinde kullanılan zehirleri ve ölüm biçimlerini araştırmış. Tasvirlerde tek bir hata bulamamış. Bunu da Agatha'nın iki dünya savaşı boyunca gönüllü hemşire olarak hastanelerde çalışmasına ve o

arada topladığı bilgilere bağlıyor.

Agatha Christie feminist değil. Öykülerinde kadınları güçlü yönleriyle tasvir ettiği ya da hemcinslerine torpil yaptığı da söylenemez. Seksen kitap yazıp Shakespeare'dan daha fazla dile çevrilmiş olan bir yazar o; çok okunan, çok kazanan, popüler, üretken bir kadın. Onu, yazmaya annesi yönlendirmiş. Zaten yaşamının en etkili kişisi annesi. "Annem çok cazibeli ve kişilikli bir kadındı" diyor. "Çocuklarını yapmak istedikleri her işi başarabileceklerine inandırırdı. Bir gün soğuk algınlığından yatıyordum. Kalkıp bir öykü yazsan daha iyi edersin, dedi; sakın yazamayacağını söyleyip saçmalamaya kalkma, tabii ki yazabilirsin."

Christie'nin bir başka kayda değer yönü de kocalarıyla ilişkisi. İlk kocası, kızı Rosalind'in babası. Kısa sürmüş evlilikleri. Adamın bir "metresi" varmış. Kimi erkekler çok kör oluyor. Böyle bir durum Agatha'dan kaçar mı? O meseleyi fark etmiş ve hemen bir öykü uydurmuş. Hafızasını kaybetmiş numarası yapmış. Kaldığı taşra oteline kayıt yaptırırken de kocasının metresinin adını kullanmış. Hafızasını kaybetmiş biçare kadına deva bulmak isteyen İngiliz polisi bu ipuçlarıyla aldatan kocaya ulaşmış. Christie basına yansıyan bu olayla ünlenirken, kocası enselenmiş ve boşanma davasından epey zararlı çıkmış. İkinci kocası ise bir arkeologmuş. Agatha onunla birlikte âşık olduğu Yakındoğu'yu sık sık ziyaret etmiş, Suriye'deki kazılara katılmış. (İstanbul'la ilgili anıları bağımsız bir yazı konusu olacak kadar gizemli ve şaşırtıcı.) Özyaşamöyküsünde "En iyi koca arkeologlardan çıkar" diyor. "Çünkü adamın size ilgisi siz yaşlandıkça artıyor."

Agatha Christie'nin özyaşamöyküsü, romanları kadar çeki-

ci kanımca. Sadece gizemli, karizmatik yazarı oynamaya kalkmıyor. Kendini basit sözcüklerle anlatmaktan korkmuyor. "Zevklerime gelince; yemekten hoşlanırım. Alkollü içeceklere gelemem. Sigarayı sevmeye çok uğraştım olmadı... Çiçeklere bayılırım, denize deli olurum. Tiyatroyu severim ama sesli filmlerde sıkılırım. Çok seyahat ederim. Doğu'ya giderim. Hele çöllere taparım..."

Çölleri ve denizi aynı ölçüde sevmesi bile onu anlamak için büyük bir ipucu.

Yaratıcısının izdüşümlerini taşıyan sevgili Bayan Marple'a dönersek, 1930'larda ilk ortaya çıktığında da yaşlı bir kadındı. Son romana kadar da öyle kaldı. Hercule Poirot'nun ölümünün anlatıldığı bir kitap var. Oysa Jane Marple hiç ölmedi. Jane Marple'ın ölmeye zamanı yok zaten. Müthiş meşgul bir kadın. İngiltere'nin yağmuru bol bir köyünde yaşıyor. Orta halli bir hayat sürüyor. Bilinen en yakın akrabaları yeğenleri. Tek başına sık sık turlara katılıyor. Çok esaslı dedikodu yapıyor. İnsanları dedikodu esnasında çözümlüyor. Çok iyi örgü örüyor. El örgüsü atkılar, hırkalar kullanıyor. Şeytan Adası'nda geceleyin pembe atkısını başına sarıp dışarı çıkıyor ve katili enseliyor. Yine aynı kitapta ondan hoşlanan yaşlı bir zengin, bir sonraki romanda (Nemesis, Ölüm Meleği diye çevrildi) ölüyor ve ona hayatındaki bir gizi çözmesi karşılığında bir servet bırakıyor. Jane Marple son derece zeki. Yaşın zekadan bir şey götürmediği durumlar olduğunun gerçek bir kanıtı. Polisi yeniyor, onların kapadığı dosyaları açıyor, yıllar öncesinde kalmış cinayetleri çözüyor. Tarih, efsane bilgisi ve belleği sağlam. Önsezileri güçlü. Geçmiş birikimi zengin. Aşka saygısı büyük. Genç çiftlere bayılıyor. Tatlı dilli, hoş sohbet, sırdaş.

Christie, Jane Marple'ı İngiliz geleneklerine bağlı, yer yer dindar bir kadın olarak anlatmış. Ona sıradanlık örtüsü örtmüş, sıradanlık, bizdenlik, bize benzerlik. Örtünün hemen altına ise meslektaşlarının öyle bir kadına yakıştıramayacakları kadar büyük bir beceriklilik yerleştirmiş. İnandırıcılığı da yakalamış. Jane Marple'ın gerçekliğine inanmasalar, onunkinden bu kadar değişik bir toplumda ve zamanda yaşayıp da ona benzemeyi hayal eden kadınlara rastlar mıydık dersiniz?

Kanımca, Agatha Christie'yi Agatha Christie yapan kitaplarındaki Jane Marple değil. İçindeki Jane Marple. Neredeyse seksen yaşına kadar hızlı bir tempoda yazı yazan bir kadının içindeki gizli atom karınca. Evde kalmışlık, kız kuruluğu kavramlarını altüst eden bir "bağımsız" kadın imgesi. Marple evlenseydi, önceliği kocaya, çocuğa verseydi, bütün o cinayetleri kim çözecekti? Yakıştırmaların tersine, "evde kalmamış, kız olup kurumamış" bir Jane Marple'dan başkasının gücü onca işe karışmaya yeter miydi?

"Bunu bilir, bunu söylerim" diyor, Evrensel Agatha Christie Seven Kadınlar Kulübü'nün Şileli bir mensubu. "Miss Marple bana yaşlanmayı da okumayı da sevdirdi." Adına dergiler çıkarılan, cemiyetler kurulan ve ruhu hâlâ Batı'nın Yakındoğu tabir ettiği yerlerde gezinip duran bu ilham verici şahane kadın dedektifi öldürmeye sanıyorum ki, Agatha Christie'nin bile gücü yetmezdi.

Zelda'nın Hokka Burnu ya da Camille'in Lacivert Gözleri

Camille Claudel'i kendi yaptığı heykellerden çok, yaşamını konu alan ve Isabella Adjani ile Gerard Depardieu'nun oynadıkları filmle tanıdı dünya. Türkiye'de ise Anna Delbee'nin yazdığı *Bir Kadın* adlı kitap kimi çevrelerin bir anda Camille efsanesine ilgi duymasını sağladı. En son bir üniversite kulübü dergisinde rastladım, söz konusu kitap ve film dikkate alınarak bir yazı yazılmıştı Camille hakkında. "Güzeller güzeli kadın heykeltıraş, sevgilisi ve çalışma arkadaşı Auguste Rodin yüzünden heba oldu." anafikrini taşıyan bir yazıydı bu. Yazıyı kaleme alan üniversiteli kadın, tıpkı Anna Delbee'nin *Bir Kadın*'ında olduğu gibi Camille'i şiirleştiriyor, güzel lacivert gözlerinden sıkça söz ediyor, hain Rodin imgesinin altını çiziyordu. Camille Claudel'in tanıtılmaya çalışıldığı bu yazıda, onun yoksulluk ve engellemelerle dolu yaratıcılık yaşamında zorluklarla tamamlayabildiği ama buna rağmen yeteneğinin büyüklüğünü bütün görkemiyle yansıtan heykellerinden söz edilmemişti yine. Başına gelenlerin tek nedeni aşkı Rodin'di. Camille genç ve güzel. Rodin güçlü ve zalimdi. Hepsi bu kadar. Kurban kadın efsanesi yaratıcı kadınınkini yenmişti bir kere daha.

Yine aynı günlerde Zelda Sayre Fitzgerald ile ilgili yazılmış bir yazıya rastladım. Bu kez bir yeraltı dergisindeydi yazı. Fotokopinin karasında bebek yüzlü bir kadın fotoğrafı ve yanında "büyük yazar Scott Fitzgerald'ın ilhamı, şahane ama deli kadın" anafikirli kısa bir yazı vardı. Zelda da kurbandı ama öncelikle kendi kaprislerinin kurbanı olmuştu. Peki kaleme aldığı roman, eşine verdiği fikirler? Çevresindeki insanlar üzerindeki düşünsel etkisi? Onlar kolay kolay yazılara giremeyecekti. Yeraltımızda bile.

Birbirinden neredeyse elli yıl arayla doğmuş ve "sanat tarihinde" farklı farklı efsaneler yaratmış bu iki kadının, Camille ve Zelda'nın ortak bir yazgıları vardı. İkisi de "güzel", ikisi de yaratıcı, yetenekli, ikisi de ünlü "sanatçı" erkeklere takık, ikisi de bu adamların arkasına itilmiş, yaşamlarını akıl hastanelerinde noktalamış ve bugün asıl anımsanmaya değer yönleriyle değil göz-



Camille Claudel

leriyle, burunlarıyla, "zavallılıklarıyla" anımsanır olmuşlardı. Gerçi ikisi de darda yaşamışlardı ama toplumsal baskılar ve kendilerini arka planda tutmaya çalışan, başaramayınca da itip kakan sevgililerine rağmen kendilerini ifade etmeyi başarabilmişlerdi. Kendi imzalarını taşıyan yapıtları vardı. Büyüktüler.

Camille'in gerçek yaşam öyküsünü Anne Delbee'nin kitabının yanı sıra Anne Rivere'nin henüz Türkçe'ye çevrilmemiş Camille Claudel'inden öğreniyoruz. Çocukluğundan beri heykeltıraşlığa yönelen ama kadın olduğu için akademiye giremeyen, kızlar atölyesinde çalışmak zorunda kalan, dönemin büyük heykeltıraşı Auguste Rodin (Bakınız ünlü Düşünen Adam heykeli) ile tanıştırılıp çalışmaya başlayınca da yazgısı değişen bir sanatçı portresi karşımıza çıkan. Camille zamanla Rodin'e duyduğu aşk ve hayranlık arasında sıkışacak, onun çalışmalarına yardımcı olmakla geçirdiği zaman yüzünden kendi yapıtlarına yoğunlaşamayacaktır. Rodin bir sevgili olarak ikili oynar. Bir yanda uzun yıllar birlikte yaşadığı ve sıkı sıkıya sırtını yaslandığı sevgili Rose'u vardır, bir yanda da genç, güzel ve işlerini de yaptırabileceği metresi. Bu kapandan kurtulup bir başına çalışmaya yönelen Camille ise bir Rodin'in değil, binlerce Rodin'in karşısında bulur kendini. Erkek sanatçılara sağlanan hiçbir maddi yardımı alma şansı yoktur. İnsanlar heykelle uğraşan bir kadına ancak deli gözüyle bakarlar. Ailesi onu dışlar. Yasak ilişkisinin "ahlaki" bedeli ona ödetilir. Giderek ünlenen şair erkek kardeşi Paul Claudel onu bu bedelle baş başa bırakır ama arkasından ağıtlar yakıp enişte namzetini suçlar. Bebeğini yalnız başına düşüren, yani iki kişilik bir yanlışı bile kendi bedenini hırpalayarak düzeltmeye çalışan, davet edildiği yerlere gidecek giysileri satın alamayacak kadar yoksul düşen, paraları-

nı denkleştiremediği dökümcülerin saldırısına uğrayan ve sanatsal bağımsızlığını sonsuz bir yalnızlıkla ödeyen Camille'dir. Paul Claudel ile Aguste Rodin'in adlarının görkeminden kurtaramaz kendini ve kapıldığı paranoyalar sonucunda akıl hastanesine kapatılır. İyileşme gösterdiği halde dışarı çıkarılmaz. Ailesi onu orada ölüme terk eder. Sakantula, Valsçi, Huzmetli



Zelda Sayre Fitzgerald - Scott Fitzgerald

Kız'ın yaratıcısı, otuz yıl kaldığı akıl hastanesinde ölür ve unutulur. 1902'de yazdığı bir mektup iç burkucudur: "Kendimi kuşkuyla karşılanan sanat eserlerine ve az çok dışlanan çevrelere olan tutkuma adayacağıma, kendime doğal özelliklerimi öne çıkaran güzel giysiler ve güzel şapkalar satın almalıydım."

Zelda'nın öyküsünü ise Inge Stephan'ın *Ünlü Erkeklerin Gölgesinde Yetenekli Kadınların Yazgısı* ve Nancy Millford'un Fitzgerald çiftini anlattığı kitaptan öğreniyoruz. Yani ya kısıtlı sayıdaki kitaplardan ya da filmlerden öğreniyoruz çaresiz. Zelda'nın da üzeri kırk kat toprakla örtülmüş gibi. Adının geçtiği tek yer görülmüyor. Oysa bir başına yazdığı koskoca bir *Bana Valsi Bağışla*'sı var.

Zelda, Camille'in gitmediği bir yoldan başlar yaşama. Bir cazibe figürü, bir femme fatal, skandallar kraliçesi olur. Daha genç bir kızken, yaşadığı kentte adına bir hayranlar kulübü kurulur. Yani Zelda güzel giysiler ve şapkalarla meşgul olur uzun bir süre. Tabii, bunlar onu "kurtarmaya" yetmiyecektir. Öyle bir noktaya gelir ki, "Erkeklerin ilgisi olmadan kişiliğini yitirdiğini" düşünmeye başlar. Ama bütün bunlar içindeki insanla çelişmektedir. "Hem kendi yasalarına göre yaşamak isteyen hem de sevilmek, sayılmak, korunmak isteyen" biridir. İkisi bir araya gelmezler, oysa. Bir uçta içindeki kedi yavrusu kadın ve bir uçta dışardan görünen öldürücü cazibe. Sanatsal eğilimleri ve aşkın çağrısı onu Scott Fitzgerald'a götürdüğünde ise durum iyice içinden çıkılmaz olur. Scott'la Amerika'nın bir dönem en kıskanılan ve en skandallarla dolu çiftini meydana getirdiklerinde yine aynı ikileme hapsolur. Scott onu femme fetale imgesine kilitler. Onun fikirlerini sonuna kadar kullanır, karısının akıl hastanesinden yazdığı mektupları bile romanları-

na katar. "Eğer benimle karşılaşmasaydı bir dahi olurdu" diyebilmiştir bir ara ama hepsi bu. Zelda sürekli rekabet ettiği kocasıyla başa çıkamaz. Scott onu, psikiyatri kliniğindeki doktorların önünde yazı yazmayı bırakması konusunda tehdit ettiğinde bile çaresiz kalır. Yayımlanan kitabını daha önce kendisine göstermedi diye azarlar büyük koca. Zelda'nın evliliği bir gösteri, aşkı bir malzeme, cazibesi bir hapishanedir. 1948'de bir psikiyatri kliniğinde çıkan yangında yaşamını yitirir.

En yakın tepelerden bakıldığında Camille'in de Zelda'nın da iki ayrı yoldan aynı noktaya vardıkları görünüyor. Kuş bakışından iki kadın krokisi. Anlaşılan o ki, Sindrella kompleksi her ikisinin de yaşamına yer yer egemen olmuş. Kadınlar toplumun kendilerini nasıl gördüğünü önemsemiyorlardı. Sanatçı olarak çalışmalarını sürdürebilmek için alkışlara gereksinimleri vardı. Oysa bu alkışlarla hep aşklarına gidiyordu. Yapıtlarına harcayacakları enerji gibi tıpkı. Yakın çevrelerinin de baskıları büyüktü. Yakışıksızdı Camille'in de Zelda'nın da arzuları. Kadın psikolojisi gereği uygunluğa daha zor ikna oluyorlardı ve cesaretleri kırılmıştı. Buna rağmen bugün Camille'in yontuları heykel sanatının önemli yapıtları arasında anılıyor. Özellikle "Olgunluk Çağı" çalışması ile ulaştığı nokta hayranlık uyandırıcı. Zelda Sayre Fitzgerald ise hem *Bana Valsi Bağışla* ile hem de son derece içsel konulara girdiği mektuplarında yazarlık gücünü kanıtladı. Doktorlarına sözünü ettiği "fare düşüncelerini kovalayan kedi düşünceleri" Scott'un kitaplarında sıkışıp kalmadılar bir biçimde.

Bütün bu gerçekler dururken, Scott Fitzgerald'ı ve Aguste Rodin'i savunan ateşli kalemler de harıl harıl çalışıyorlar. (Oysa yaratıcı kadınların hırpalanmalarının tek sorumlusunun yakınlarındakiler olduğunu düşünmek dar görüşlülüktür. Bu ka-

dınlar o adamlar gibi binlercesinin; eleştirmenlerin, tarihçilerin önünde de dara düşüyorlardı.) Birileri Rodin ve Scott'ı temize çıkarmak için didindi. Ruth Butler, *The Shape of Genius* adlı kitabında Camille'in içine düştüğü kaosun Rodin'den kaynaklanmadığını vurgulamaya girişti açık açık. Kitapta, Rodin'in Camille için yazdığı bir tavsiye mektubu vardı. Müthiş alçakgönüllü bir adamdı yani şu Rodin. Camille'i övüyor, ona maddi yardım verilmesini istiyordu. "Öğrencisi Camille Claudel"e. Butler da cömert dahi Rodin'in yanında Camille'i azarlıyordu: "Genç, çok hırslı ve başına buyruk Camille." Scott Fitzgerald'ı yücelten pek çok yazar da Butler'ın tavrına bürünüyorlardı: "Başbelası yosma Zelda."

Genç, hırslı, dik kafalı, başına buyruk. Bir de yetenekli. Ölümcül bileşim. Kadın hırslıysa, nedense "çok hırslı" kabul ediliyor bütün öykülerde. Çok hırslı, aşırı hırslı. Kendi yaşamını korumak istemesi de dik kafalılık, başına buyrukluk. Aşklarının işlerini temize çekmekten kendilerine zaman bırakmayan kadınların en ayıplanacak noktaları bunlar. Şimdi ise orada burada, en iyi niyetli yazılarda bile her iki laftan bir lacivert göz, hokka burun olunca insan durup düşünüyor. Bir yandan da kendilerini yapıtlarıyla hayli başarıyla savunan adamları hayranları da yüceltip, akıl hastanelerinde ölen (yani kimin ne kadar yıprandığı açıkça belliyken) kadınlara "Tüü, yazıklar olsun!" çektiklerinde iyice sersemliyorsunuz. Merak ediyorum, bu kadınları; Zelda'yı, Camille'i, Clara'yı, şunu bunu, bu erkeklerden ne zaman süzmeyi başarabileceğiz? Bedenlerinin tasvir edildiği uzun metinlerin, aşklarının anlatıldığı melodramların, sevgililerinin ya yerilip ya övüldüğü metinlerin hangi ucunda varabileceğiz "Tek başına 'sanatçı' odur" vurgusuna?

Kocam Bir Rock Yıldızı, Sevgilim Bir Rock Yıldızı ya da Sevgililerimin Hepsi Rock Yıldızıydı

1960'larda rock müziğinin altın çağına girmesi ve müzik endüstrisinde dönen para ve güç ilişkilerinin artmasıyla iyiden iyiye bir yaşama biçimine dönüştü tanınmış müzisyenlerle beraber olmak ve onlara gittikleri her yerde eşlik etmek. Pek çok genç kadın, groupielik denilen bu yaşam biçiminin içinde oradan oraya savruldu, dumanlı kulisler ve ateşli partilerde boy göstererek efsaneyi tamamladı. Evde çocuk bakmaya mahkûm edilmiş dertli eşler, zamansız intiharlar, karısına tecavüz eden rock yıldızları ve spot ışıkları. Fonda ise on yıllardır dillerden düşmeyen şahane rock yıldızları.

Deborah Curtis bir rock yıldızının eşi. Beş yıl evli kaldığı kocası Ian Curtis 1980'de intihar etti. Ian bu dünyayı terk ettiğinde kızları Natalie daha bebekti. Bebeğin hemen hemen bütün masraflarını bir gece kulübünde barmaidlik yapan Deborah karşılıyordu. Ara sıra evine uğrayan baba Ian Curtis ise bütün kazandıklarını "en sevdiği groupie" olan Annik Honore adlı Belçikalı bir kadınla harcamayı tercih ediyordu.

Ian Curtis "sıkı erkek" imajlı yıldızlı rock şarkıcılarından

değildi. Aksine kırılgan ve zayıf görünüyordu. Epilepsi hastalığı onu bölüyor, güçsüzleştiriyor, sahnede yerlere yıkıyordu. Yüzünde hep donuk ve şaşkın bir çocuk ifadesi vardı. Yazdığı sözler "hayalkırıklığından mustarip" bir kuşağın kalbine hiç silinmemecesine işleyecek kadar anlamlı, hüzünlü, şiirseldi. Başını çektiği topluluk, Joy Division punk sonrası dönemin İngiltere'sine metaforlarla dolu karanlık şarkılar taşıyordu. Benim gibi pek çok insanın en sevdiği topluluk haline gelmesinde bu şarkıların arkasında çizilen sade, münzevi ve gözü tok müzisyenler imgesinin büyük önemi var. Deborah Curtis eşinin intiharından on yıl sonra evliliğini ve Ian'ın yaşamını anlatan bir kitap yazdı: *Touching From A Distance* (Bir Mesafeden Dokunmak). Bu kitabı -ben dahil pek çok insan karşı- kahraman Ian Curtis'i daha iyi anlamak için okumuştur herhelde. Ama Deborah'ın bizlerle paylaştıkları yalnızca ayın aydınlık yüzü değil. Öykünün pek bilinmeyen tarafı. Lisede tanıştığı Ian'in onu herkesten kıskandığı ve yüksekokula gitmesini nasıl engellediği, Ian müzik işine daldıktan sonra karısı sıfatına hapsedilen Debbie'nin grup ve menejerler tarafından nasıl dışlandığı, hamileyken sahneye yaklaşmasına nasıl izin verilmediği (bir rock yıldızının hamile eşi görülecek, hiç olacak şey mi, uyarılarıyla), kocasının grubun hayranlarından biri olan ve turnelerde grubu izleyen parası bol bir Belçikalı kadınla ilişkisinin nasıl kâbuslar yarattığı, yapayalnızlığı, elektrik faturalarıyla boğuşması... Yaşamın hepimizin başına farklı boyutlarda getirebileceği bütün sıradan ve sıradışı belalar... Kitabı okurken o kadar ürperdim ve etkilendim ki, artık merak ettiğim Ian'ın geçmişi değil, Deborah'ın geleceği. Bir çocuk ve acı tatlı bir yığın anı başında. Bir de kocasından kalan mezar taşı ve intihar mektubu.

Ama Deborah'ya haksızlık yapılmasına dolaylı yol açmışsa da Ian Curtis'in cefasını epey çeken, yollarda sürüklenen ve o ölünce cenazesine katılmaya bile hakkı olmayan ve birlikte kaldıkları odada saatlerce şarkı dinleyip ağlayan groupie Annik Honore'yi de merak ettim. Onun yazılmamış kitabı nasıl, kim bilir?

Groupie'lerin sonu çoğunlukla iyi bitmez. Anlatanlar öyle diyor. Groupie'ler, yani rock yıldızlarıyla birlikte olmak isteyen ve turnelerde onlara eşlik eden çoğunluğu çok genç yaşlardaki kadınlar 1960'lardan beri müzik magazin dünyasının kulislerdeki perileri. Bir kısmının yaşamdaki tek uğraşı bu adamlarla yatmak, dolaşmak. Bir kısmı ise başka işlerden ünlü. Bir kısmı aşka kapılıyor ve karşılık buluyor, rock yıldızlarının eşi durumuna geliyor. Bir kısmı için "orospu" deniyor yalnızca. Malum pek çok rockçı erkeği ellerinden geçiriyor ve genellikle de anılarını uluorta anlatıyorlar. Zaten anlatmasalar tadının çıkmayacağına inanıyorlar. Evli ya da bekar ayrımı yapmıyorlar, erkek ve ünlü olsun yeter deyip geçebiliyorlar. Yetenekleriyle kendilerini cezbedecek olanları, güzelleri ve zenginleri listenin başında tutuyorlar. Liste başındakilerle "takılan" başarılı groupie'lerin çoğu sonradan oturup kitap yazıyor. Onların kitaplarından, toprağı bol olsun, Jimi Hendrix'in kuliste oral seks yaptırmaya bayıldığını, Brian Jones'un erken boşaldığını, merhum Elvis'in penisinin kalınca olduğunu öğreniyoruz. Yani gayet yararlı bilgiler. Herhalde güvenilirliği şüpheli bu tür kitapları yine genelde biz kadınlar okuyoruz ve telefonda mevzu yapıp eşe dosta anlatıyoruz.

Altmışlı yetmişli yılların groupie'lerinden bugün sağ kalanlar arasında edebiyatın dışında meselelere eğilenler bulunuyor.

Kendini fotoğrafa, heykele veya dine verenler de yok değil. Örneğin bir zamanlar Beatles'tan George Harrison'la evli olup kocasının arkadaşı Eric Clapton'la aşk yaşayan ve daha sonra boşanıp Bayan Clapton olan Patti Boyd bugün fotoğraf sanatıyla meşgul. Bir başka Beatlesçının eski eşiyle birlikte alkolü bırakmak için terapilere gidiyor. Patti Boyd gibi meşhur Layla şarkısının da ilham kaynağı olmak bir kadını tamamıyla mutlu etmeyebilir. Patti de uzun süre Eric Clapton'dan dayak yemiş ve madde bağımlısı yıldız kocasının tecavüzüne uğramış. Bir aralar 80'lerin müzisyenleriyle, Prince ve çeşitli glam rock topluluklarından "yıldızlarla" gezip tozan Vanity ise sonradan hidayete ermiş ve tarikata girmiş. Artık zamanının çoğunu kilisede geçirdiği söyleniyor. Jim Morrison'un eşi diye tanınan Patricia Kennealy ise paganist bir tarikatın evliyalarından. Ayrıca çok mistik kitaplar yazıyor. Daha öncesinde sade bir gazeteciymiş. Mick Jagger'ın, yuvası kendisi gibi bir groupie tarafından yıkılan ilk eşi Bianca Jagger ise siyasete atılmış. Herhalde eski kocasının kimseye yar olmayacak kadar hayırsız biri çıkmasına seviniyordur. Mick'in yine bir groupie tarafından yuvası yıkılan ikinci eşi ünlü model Jerry Hall yeniden bekar ve sanatla falan zaman kaybetmiyor, milyarderlerle gününü gün ediyor. Aynı adamdan çocuk yapan ilk "çılgın" kadın Marsha Hunt ise ilişkisi biter bitmez yazarlığa koyulmuş. Yetmişlerde pek çok rockçı erkekle gezen tozan Bebe Buell ise sonrasında şarkıcılığa soyunmuş. Bugün evinde, kendi halinde ve ünlü oyuncu Liv Tyler'ın annesi.

Tanınmış groupie'lerin çoğu oyunculuk ya da mankenlik kökenli. Meslekleri nedeniyle tanınan bu kadınlar davetlerde ve ödül törenlerinde sık sık karşılaştıkları bu rock müziğinin

maço tavırlı, karizmatik erkeklerinden etkilendiklerini itiraf ediyorlar. Ama bu kadınları sancılı ilişkiler sonrasında ayakta tutan yine meslekleri, meslek gibi yar olmuyor. İlişkiler sancılı çünkü flaşlar patlarken hep gülümsemeniz gerekir. Erkekler içmeyi, hapları ve sahneyi her şeye tercih eder. Aldatılmak kaçınılmazdır, aldatmak da öyle. Çoğu kadın bir müzik topluluğundan bir erkekle birlikte olmaz, hep birlikte yenildiği içildiği için öteki elemanlar devreye girer. Kulisler kalabalık, arkadaşlık ilişkileri karman çormandır. Egemen erkekliğin provokasyonu yapılmaktadır. Daha çok kadın, daha çok eğlence. Groupie'lerin bazısı bunu daha çok ünlü erkek, daha çok eğlenceye dönüştürmemiş değil.

Manken ya da oyuncu olmayan sıradan, taşralı genç kadınlar içinse apayrı bir yaşam tarzı groupie'lik. Hayran oldukları erkeklerle hiçbir zaman eşit değiller. Doğal güzellikleri ve gençliklerini öne atıyorlar. Tur otobüslerinde yata kalka geziyorlar sevdikleri topluluklarla. Erkek rock yıldızlarının en çok kahrını çeken bu gencecik ve tecrübesiz kadınlar.

Bunlardan biri Lori Lightning. Yetmişlerin en parlak topluluklarından Led Zeppelin'in gitaristi Jimmy Page ile tanıştığında on dört yaşındaymış. İlk kez Page ile birlikte olmuş. İlk madde deneyimlerini onunla yaşamış. Reşit olana kadar ilişkileri basından gizlenmiş. Lightning'in kız arkadaşları da groupie'ymiş. Hep birlikte konser konser dolaşırlarmış. Page başka kadınlarla birlikte olmayı hiç bırakmamış. Her uzun ilişkisini Lori'yle olmak için noktalıyormuş. Derken çark dönmüş. Page manken groupie Bebe Bluell'le çıkmaya başladığında Lori'yi yanından uzaklaştırmış. Ve terk edilen kadın hiç bir zaman huzura kavuşamamış. Bugün Los Angeles'ta yoksul hayatı sür-

düğü ve düşük ücretli işlerde çalıştığı anlatılıyor. Gençlik anılarından pek söz etmiyormuş. Kendisini yoksul ve yalnız tarafa itenin o anılar olması yüzünden mi acaba?

60'ların süper groupie'si diye anılan kızlardan Devon Wilson'ın ise gençlik anıları anlatacak hali yok. O zaten genç ölmüş. On beş yaşında evden kaçmış ve sokaklarda yaşamaya başlamış. Bir gün Jimi Hendrix'le tanışmış ve hayatı değişmiş. Biseksüel olduğu için Jimi'ye ayarladığı kadınlarla kendisi de sevişirmiş. Bir ara Siyah Panterler hareketine katılmış ve siyahların özgürlüğü için mücadele vermeye karar vermiş. Ama bağımlılıklar ve Hendrix aşkı peşini bırakmamış. Karşılıksız aşk ve eroin onu tekrar sokaklara sürüklemiş. Hendrix 70'de ölünce borçlardan bunalan Devon fahişelik yapmaya başlamış. 1971'de New York'un bohemler oteli Chelsea'nin camından aşağı bırakmış yorgun gövdesini.

90'larda tanınan ve groupie'lik yanında porno yıldızlığıyla da iştigal eden ve yüzlerce ünlü erkeği tavlamasıyla tanınan Savannah'nın listesinde Guns'n Roses'ın gitaristi Slash, oyuncu Mark Wahlberg'i gibi pek çok kişi var..Slash ile bir yıl çıkmışlar, sonra adam gitmiş bir mankenle evlenmiş. Bunalımdan kurtulamayan Savannah ise genç yaşta geçirdiği trafik kazasında yüzü yaralanınca ölümü seçmiş.

Groupie dünyası intiharlar, bağımlılıklar, dayaklarla uğraşan kadınlarla dolu. Görünen o ki, ünlüler genelde yırtıyor, çoluk çocuk doğurup ellerindeki parayla yaşayıp gidiyorlar. "Yaramaz erkeklerden" sıkılanlar ve eskiye perde çekenler var. Kendi kalemlerinden çıkan anı kitaplarını okuduğumuzda, geçmişinde tamamıyla mutlu olmuş bir groupie'ye rastlayamıyorsunuz. Belli bir işi ve uğraşı olmayan, bir yerlerde tutunma-

yan kadınların hepsi hüsrana uğramış. Çok sevdiğimiz şarkılara ilham olarak ve bol bol gezmek dışında fazla bir şeyle övünemiyorlar. Aldatılmalar, kazık yemeler, bir kenara atılma korkusu hep onları bekliyor. Onlar yıldızlara yıldızlık katarken, yıldızlar için dövüşür, yarışırken. Tıpkı onların o "muhteşem adamları" kulislerde bekledikleri gibi yarınsızlık ve bunalımlar da onları bekliyor. Ve erkeklere pek bir şey olmuyor. Onları herkes beğenmeye devam ediyor. Basitliklerini, zaaflarını, kolaylıklarını, idollüklerinin neye mal olduğunu groupie'leri, eşleri biliyor, dinleyicileri pek bilmiyor. Belki bilseler de umurlarında değil. Bütün bunlar gösteri dünyasının bir parçası ya... Konserlerde ayılan bayılanlar, çığlık atan kadınlar olmasa gösteri eksik kalmaz mı? Sahneye yakın yerde o çok sevilen solistin çocukluk aşkı karısı karnı burnunda dikilir ve herkese, hepimize "gösterinin dışında" bir şeyleri anımsatıverirse, oyun bozulmaz mı? Yoksa müziğin filan değil düpedüz ünün ve sahnenin peşinde miyiz? Kadın olarak bize en çok yakışan yerin o spotların altı değil, kulis olduğunu bilerek. Üstelik sahnenin yalnız rock müzisyenlerine ait olmadığı yerlerde bile. Biliyorsunuz Türkiye'de parası pulu ve güzelliği bile olmayan bir takım şair ve karikatürist erkeklerin bile groupie tarzı alıcıları var.

Deborah Curtis'in kitabını okuduktan sonra Ian Curtis'in "belli bir mesafeden dokunmak" derken neyi kastettiğini sanki anlıyor insan. Kitaba bu adın konulması rastlantı değil. Koskoca bir groupie geleneği bile bir anlamda böylesi bir mesafenin uzunluğu ve kısalabilirliği üzerine kurulmuş. Ama mesafe hiçbir zaman kalkmıyor. Güç erkeklerdeyse ve bu gücü biraz da kadınlara dayanarak elde ediyorlarsa mesafeler her zaman korunacak. Geriye kahraman yıldız figürleri ile hazzın sıcağın-

da öz yıkıma koşanlar, bir de anlatacak çok şeyi olan hakikatli kadınlar kalacak. Bir de onca şarkı. Örneğin Joy Division'ın en ünlü şarkısı, o güzelim Love Will tear Us Apart. "Aşk Bizi Ayıracak" ... Sözleri Ian'ın Annik'le olmak için Deborah'ı terk ed(emey)işini anlatıyor. Siz böyle bir şarkıya ilham kaynağı olmak ister miydiniz?

Visconti, Coco Chanel, Romy Schneider...

"Eğer bana kalsaydı, hemen her şeyimi bırakır, oyuncu olurdum. Tıpkı annem gibi", diye yazmıştı 14 yaşındaki Rosamarie Magdalena Albach, 1952 yılında günlüğüne. Bir yıl sonra, istediği fırsatı elde etti ve Wenn der weiße Flieder wieder blüht adlı filmde, annesi Magda Schneider ile birlikte rol aldı. İlk kamera deneyimini gerçekleştirdikten kısa bir süre sonra okulu bıraktı. 1954-1957 arasında hayatına damgasını vuracak 4 filmde oynadı. Alman sinemasının kitch seri filmlerinden Sissi, Romy'ye hem erken, hem de ön yargı yaratacak bir şöhret kazandırıyordu. Romy'nin sinema kariyeri üvey babası Hans Herbert Blatzheim tarafından zeki bir biçimde yönetiliyordu. Her insan içine çıkıldığında, annesinin kendisine "Gülümse, hadi gülümseme şimdi", diye fısıldadığını anlatıyordu Romy. Ancak üvey babasının kendisine tacizde bulunduğunu itiraf etmesi için 40'lı yaşlara ulaşması gerekecekti: "Üvey babam gayet açık bir biçimde bana yatmamızı teklif etti".

Romy Schneider, 1958'de ilk kez bir yabancı prodüksiyonda, Girls in Uniform'da oynadı. Yine aynı yıl Christine filminde rol aldı. Christine'deki rol arkadaşı Alain Delon, o dönemde Fransız sinemasının süperstarıydı. Romy Alain'e âşık oldu ve ailevi kısıtlamaları bir kenara atarak uçar gibi Paris'e koştu.

"Tamamen Fransız olmak istiyorum, Fransızlar gibi yaşamak, âşık olmak, sevişmek ve giyinmek istiyorum", diye yazmıştı günlüğüne. İleride her şeyi bir çırpıda özetleyecekti: "Benim hayatıma yön veren üç kişi oldu: Alain, Visconti, Coco Chanel". Chanel'in, Romy'ye zarif, baş döndürücü bir Pariziyen tarzı kazandırdığı söylenir. Ama belki de Romy'dir giydiği her şeye tarzını veren. Romy Fransa'daki sinema çalışmalarından hiç memnun değildi: "Fransa'da ciddiye alınmıyordum. Herkesin gözünde Alain Delon'un sevgilisinden başka bir şey değildim. Ne zaman Visconti ile ya da Rene Clement ile çalışacaktım?"

Romy, Alain Delon için ülkesini ve arkadaşlarını terk etmişti ama hayatta bir tek onun sevgilisi olarak kalmak da istemiyordu. Sissi filmleriyle ünlenmişti ama oyunculuk yeteneği bunların çok çok ötesindeydi. Dönemin poh pohlananan, şımarık, doyumsuz çocuğu Delon'dan çok daha iyi bir oyuncuydu Romy.

1961 yılında Romy, çok sevdiği yönetmen Visconti ile çalışma fırsatını buldu. Aynı yıl iki Visconti filminde oynadı. Visconti onun için "Avrupa'daki en parlak kadın oyunculardan biri", diyordu. Romy'yi takdir edenlerden biri de Orson Welles'ti. Kafka'nın *Dava*'sının sinemaya uyarlanması söz konusu olduğunda Welles, Romy'yi aradı. *Dava*'daki rolü Romy'yi uluslararası sinema çevrelerinde yükseltti. Artık Hollywood onu bekliyordu.

Paris Match o dönemde şu saptamayı yapmıştı: "Greta ve Marlene'den 40, Marilyn'den 15 yıl sonra, beyaz perde nihayet yeni bir büyük yıldıza daha kavuştu". İki kez Cesar Ödülü'ne layık görülen Romy, hiç oyunculuk eğitimi almadan 40

film çevirmişti bile, yaşamı boyunca ise tam 61 film için kamera karşısına geçecekti.

Romy Schneider, başarılı bir oyuncu, bir sinema ikonu, bir cazibe simgesi olarak tarihe geçti. Ama beyaz perdenin dışında, mutsuz bir hayatın pençesinde sürükleniyordu. Delon'la



43 yaşında çok güzel bir kadının bu şekilde ölümü nasıl doğal olabilir?

ilişkisi onu hem kısıtlıyor, hem de yoruyordu. Top model ve şarkıcı Nico'yu da yıpratan, ona da hayatı zindan eden de aynı "sabıkalı" Delon değil miydi? Romy'nin ilk evliliği de bedbahttı. Berlinli tiyatro yönetmeni Harry Meyen ile evliliklerinden oğul David Christopher dünyaya gelmişti. David'in doğumundan sonra şöyle diyordu Romy: "Hayatımın nasıl bir biçimde değiştiğini soruyorsunuz, ben biraz değişik bir açıklamada bulunayım, nihayet benim de bir hayatım oldu". Meyen ile evliliği yürümedi, Meyen'in intiharı Romy'yi de ölüme yaklaştırdı.

Romy 1977 yılında özel sekreteri Daniel Biasini ile evlendi, bu evlilikten de bir kız çocuğu Sarah Magdalena dünyaya geldi. Romy ilk filmini çevirdiğinde, gerçek babası Wolf Albach-Retty ona yazdığı mektupta "Çocukluğunu cebine tıkıştır ve yollara düş", diyordu. Romy hayatının ilk on dört yılını yatılı okullarda, anneanne evlerinde geçirmişti. Şimdi kendi oğlu David de benzer şeyleri yaşıyordu. David 5 Temmuz 1981'de büyükannesinin evinin önünde bir kazaya kurban giderek hayatını yitirdi.

Romy, "Ne yaparsam kamera karşısında yapıyorum, gerçek hayatta hiçbir şey yapamıyorum," diyordu. Hayatının son döneminde sakinleştiriciler, alkol, uyku ilaçlarına gömüldü. 1976'da Alman feminist Alice Schwarzer'e verdiği söyleşide bir kadın olarak karşılaştığı zorlukları içten bir dille anlatmıştı. 29 Mayıs 1982 Paris'teki dairesinde ölü bulundu. Kimileri intihar ettiğini düşündüler. Oysa Adli Tıp raporunda "Kalp krizi sonucunda doğal ölüm" yazıyordu. Magda Schneider, Romy'nin bütün sevenleri adına itirazda bulundu: "43 yaşında çok güzel bir kadının bu şekilde ölümü nasıl doğal olabilir?"

Mata Hari
ya da
Yalnız Başına Dans Etmek

James Bond filmi Die Another Day vizyona girdi. Ve popüler kültürümüz, kötünün ve iyinin bir fantezi edebiyat öyküsündeki gibi açık ve net olduğu savaşların karizmatik casus figürleriyle doldu. Yine ful karizma erkeğimiz, sert yumrukları ve ateşli dudakları ile rüyaları süsleyen 007'nin yanında hem bedeni, hem aklı ile baş döndürecek kadın casuslar var... Acaba bir zamanların Mata Hari'si de öyle miydi? Orient Express'in dar kompartımanlarında Isabella Duncan'lı, yaralı, gri Avrupa günlerinde o da Bond kızları gibi edilgen adımlar mı atıyordu? Yoksa bildiği bir şey mi vardı uğruna ölmeye, mücadele etmeye değen? Söyleyin ezilmiş cinsin bir mensubu, bir kadın, bir "kaltak" için hangi ülke ölmeye değer, ya da bu kaotik, yalandan namuslu yeryüzü öyle bir ülke olsaydı bile kurutmadan bırakır mıydı?

1917 yılının sonbaharında, Fransız askeri mahkemesi Mata Hari adıyla bilinen bir dansözü ölüme mahkûm etti. Alman Reich'ına hizmet etmekle suçlanan kadın, 15 Ekim'de Vincennes'te kurşuna dizildi.

Suçlu muydu, değil miydi? Casus muydu, piyon muydu? Bu soru tarihi bir tartışma olarak gelenekselleşti. Erkek fantazileri, çoğul kültürlü imaj üreticileri Mata Hari adını "dişi şeytan" klasiklerini destekleyen efsanevi bir figüre dönüştürdüler.

Mata Hari 7 Ağustos 1876'da Hollanda'nın Leeuwarden kentinde dünyaya geldi. Ailesi ona Margaretha Zelle adını verdi. Zengin bir ailenin çocuğuydu. O ve kızkardeşi tam bir burjuva hayatı içinde yetiştirildiler. Genç Margaretha'nın en büyük özelliği hayal gücüydü. Daha ilk gençliğinde hayatı "yaşamayı" seçmişti. Egzotik bir artalan ile erişkinliğe ulaşmayı istiyordu. 11 Temmuz 1895 yılında daha 18 yaşındayken kendisinden yirmi yaş büyük bir subay olan Campbell MacLeod ile evlendi. 30 Ocak 1896'da ise bir erkek çocuk dünyaya getirdi. Çocuğun adını Norman John koydular.

Dört ay sonra MacLeod'un mecburi askeri hizmeti yüzünden ailecek Java'ya taşınmak zorunda kaldılar. Margaretha Zelle MacLeod için kritik bir dönemdi. Oğlu hastalıktan ölmüştü. Margaretha ise bir kız çocuk dünyaya getirdi o acılı günlerde. Kocası ona şiddet uyguluyor, evde terör estiriyordu. Evlilik hayatı Margaretha için bitmişti. Bir gün herkesin başını döndürecek egzotik dansların kraliçesi olacak kadın, böyle bir hayattan atlayacaktı sahnelere.

Margaretha ilk olarak çok özlediği Hollanda'ya döndü. 1906'da evliliğini yasal olarak da bitirdi. Kızını eski eşine bıraktı ve kendi hayatına yelken açmaya karar verdi. Kendini keşfetmek için dünyayı dolaşmak istiyordu. Amsterdam, Berlin, Paris ve Viyana'ya gitti. Mata Hari (Şafağın Gözü) takma adıyla dans etmeye başladı. Kısa bir süre içinde eğlence ve şarabın eksik olmadığı masaların baş konuğu haline geldi. Gerçek bir

seks sembolü, başına buyruk bir kadın olduğu söyleniyordu.

Mata Hari'nin parlak hayatı I. Dünya Savaşı'nın patlamasıyla değişti. Genç kadın tutunacak bir kent arayışı içinde kıtayı bir baştan bir başa katetti. Herhangi bir plan ya da hedefi olmaksızın seyahat ediyordu. Bu seyahatler sırasında çeşitli kademelerden subaylarla tanıştı. Gizli servislerle ilişkisi de bu küçük aşk vakalarıyla başladı. Bu dönemdeki ilişkilerine dair tam bir kanıt hiç bulunamadı, rivayetler, spekülasyonlar hâlâ dağ gibi. Zaten davası sırasında konuşan şahitlerin de söyledikleri şaibeli ve çelişkiliydi. Araştırmaların büyük bir kısmı, Mata Hari'nin çift taraflı çalışan ve kişisel yakınlıklara





Mata Hari adıyla markalanan hayatın üzerinde kalın bir örtü var, kimseler açamıyor. Bedenini göstermekten çekinmeyen bu kadın, duygularını nasıl böyle gizlemiş?

dayalı olarak çeşitli gizli servislere bilgi sağlayan bir casus olduğunu gösteriyor.

Efsane sürüyor, onca kitap, onca film, onca şarkı yükseldikçe yükseliyor. Ama Margaretha Zelle MacLeod'nın bir insan olarak neler yaşadığı, neler düşündüğü sorusu hâlâ yanıtsız kalıyor. Mata Hari adıyla markalanan hayatın üzerinde kalın bir örtü var, kimseler açamıyor. Bedenini göstermekten çekinmeyen bu kadın, duygularını nasıl böyle gizlemiş?

Avrupa'yı kıyıp geçiren savaş makineleri onu da içine aldı elbet, sonuçta o hayatı "yaşamayı" seçmemiş miydi? Şimdi fotoğraflarına bir bakın, nasıl gerçek, nasıl hayat dolu, sanki elleri ahenkle hareket ediyor hâlâ, fotoğraf karelerinde bile durağanlaşamıyor Mata Hari. Zaten hayatı "yaşamayı" istediğimizde tek başına dans etmek zorundayız çoğunlukla. Şafağın gözü üzerimizde, üzerimizde.

Marry Wollstonecraft Ya Boğulsaydı?

1940'larda Fruedcu psikiyatrlardan Ferdinand Fundberg, Mary Wollstonecraft üzerine yaptığı çözümlemede, bir bilim insanına asla yakıştırılmayacak şu ifadelere yer verir: "Wollstonecraft erkeklerden nefret ediyordu... O bir ruh hastasıydı, feminist ideoloji onun hastalığı yüzünden ortaya çıktı". Mary Wollstonecraft on sekizinci yüzyıldan bu yana, böylesi saldırıların ve ön yargıların hedefi oldu. Düşünceleri ölümünden bir asır sonra etkisini gerçek anlamda gösterebildi. Yapıtlarının hak ettiği düzeyde incelenmesi bu yüzyılın başını buldu. Ne erkeklerden nefret ediyordu, ne ruh hastasıydı. Ona ölümünden yüzyıllar sonra bile bu tür saldırılarda bulunulması, düşüncelerinin hâlâ yanlış anlaşılması, ancak onun ileri kavrayışı ve öngörülülüğü üzerine bir fikir verebilir bizlere. Onu şimdi bile kaldıramıyorlar, onca zaman önce kalkıp cesaret gösterip kitaplar yazmasını, yüksek sesle konuşması takdir etmeyecek miyiz?

Mary Wollstonecraft'ı böylesine bir konuma getiren neydi? Daha çok kendi deneyimlerinden yola çıkarak yazdığı kadın hakları konulu makaleleri ve kitabı mı, aydın çevrelerin de girmekten kaçınmadığı tartışmalar mı, tanıklık ettiği çağı eleştirmekten geri kalmaması mı?

Wollstonecraft 1759'da bir çiftçinin kızı olarak dünyaya geldi. Altı çocuklu bir ailenin ikinci çocuğuydu. Evde baba tarafından sürekli dövülen bir anne, üstünlük taslayan erkek kardeşler arasında büyüdü. Eğitimini kendi başına yürütmek zorunda kaldı. Ailesi sürekli, bir köyden ötekine taşınıyorken, Mary kendi kendini eğitmekle meşgul oldu. O dönemin şartlarına ters düşen ilk hareketi on dokuz yaşında ailesinden ayrılarak yaşlı bir kadına bakıcılık yapmak üzere gitmesi oldu. Daha sonra en yakın arkadaşı Fanny Blood ve koca kahrından bıkıp kaçan kız kardeşi Eliza ile birlikte Hackney yakınlarında bir köye yerleşti ve bir okul açtı. Üçlü, bir yandan okulu yönetirken bir yandan da çevredeki aydınlarla irtibat kuruyordu. Bireysel bilinç ve mantık ilişkisi konusundaki fikirleriyle dikkat çeken ve asli günah, ebedi ceza gibi dinsel motifleri reddettiği için tanrı tanımaz diye suçlanan Richard Price Mary'nin ilk aydın dostlarındandı. Angelikan Mary, Price'ın din konusundaki savlarından etkilendi ve onunla dayanışma içine girdi. Price'ın Fransız Devrimi üzerine olumlu düşüncelerini eleştiren Edmund Burke'a karşı "*A Vindication Of Rights Of Man*"i (1789) kaleme aldı. Yoksulların ve kölelerin haklarından söz ettiği bu kitap ilk başta yazarının adı olmaksızın yayımlandı. O dönemde yaşayan kadın yazarların pek çoğu kitaplarını sahiplenmekte zorlanıyorlardı. Mary kitabın ikinci baskısında cesaretini topladı ve adını kapağa yazdırdı. Wollstonecraft Fransız Devrimi'nin çocuklarındandı ve aydınlanma çağının rüzgârlarına kapılmaktan kendini alamıyordu. Aynı dönemde tanıştığı bağımsız yayıncı Joseph Johnson onu yazmaya teşvik edenlerin başında geliyordu. Hatta genç kadınların ve kız çocukların eğitimi üzerine yazdığı ilk kitabı "*Thoughts On The Education*

*of Girls"*ü biraz da Johnson'un yüreklendirmelerine borçluyuz. Bu kitapta kız çocuklarının eğitimi sırasında karşılaşılan önyargıları eleştiren Wollstonecraft, oyuncak seçiminde bile rollerin nasıl sınırlandırıldığını anlatır. Kadını süs eşyası olarak gören zihniyetle alay eder.

Joseph Johnson Wollstonecraft'le dostluğunu 1788'de bir düşünce dergisi çıkararak pekiştirdi. *Analytical Review* adlı bu dergide Mary Fransız Devrimi ile ilgili makalelerin yanı sıra kadınların bağımsızlığı konularını işleyen yazılarını da yayımladı. Tom Paine, John Cartwright, William Godwin, William Blake gibi çağın parlak düşünce insanları Wollstonecraft'e gereken il-



Wollstonecraft 1792'de "Vindication of Rights of Women"i yazdı. Eğitimde kadınların cahil ve köle yerine konulduğundan söz eden ve dönemin koşullarını eleştiren bu kitap birçoklarına göre siyasi feminizmin ilk eserlerindendi.

gi ve önemi göstermekte gecikmediler. William Godwin'le bir yemekte tanışan ve konukların içinde yüksek sesle tartışan Mary, onunla geleceğinin nasıl kesişeceğini tahmin etmiyordu büyük olasılıkla.

Wollstonecraft 1792'de "*Vindication of Rights of Women*"i yazdı. Eğitimde kadınların cahil ve köle yerine konulduğundan söz eden ve dönemin koşullarını eleştiren bu kitap birçoklarına göre siyasi feminizmin ilk eserlerindendi. Kimilerine göre ise liberal feminizmin ilk manifestosu. Wollstonecraft kadın ve erkeğin haklarının bütünlüğünü savunuyor, biri özgür değilse ötekinin de özgür sayılamayacağının altını çiziyordu. Çağdaş cinsiyet ve cinsellik çözümlemelerine değinirken, kadın ve erkek arasındaki ilişkilerde cinsel duyguların rolünü irdeliyordu. Aynı dönemlerde yaşamış Judith Gargent Murray ABD'de, Olympe de Gouges ise Fransa'da benzer bir alanda çalışırken, İngiltere'de Mary Wollstonecraft'in sesi yükseliyordu.

Mary Wollstonecraft 1792'de devrimin sonuçlarını incelemek üzere Fransa'ya gitti. Bu seyahat, hayatının en depresif döneminin başlangıcı oldu. Orada aydın dostlarının hırpalandığını ve hayal kırıklığına uğradığını gördü. Hem âşığı olduğu devrimin, hem de âşığı olduğu erkeğin kendisine ihanet ettiğini gördü. ABD'li bir maceracı olan Gilbert Imaly'yle Fransa'da başlayan tutkulu ilişkisi Imaly'nin onu bir aktrisle aldattığının ortaya çıkmasıyla son buldu. İki yıllık ilişkide evlilik dışı bir kız çocuğu da dünyaya getiren Mary, bu ihanet karşısında bunalıma girdi ve intihara kalkıştı. Tarihte kendisiyle kurduğu ilişki ve kızının babası olmak dışında hiçbir vasfı bulunmayan bir erkeğe beslediği zaaf, az kalsın Wollstonecraft'in dünya için çok önemli olan hayatına mal oluyordu.

Mary aradığı mutluluğu bir zamanlar hararetli bir biçimde tartıştığı William Godwin'de buldu. 1797'de başlayan aşkları ortak düşüncelerindeki zenginlikle birlikte yürüdü. Godwin de Wollstonecraft gibi evliliğin yasal fahişelik olduğunu düşünüyordu. Çift bu nedenle birlikte oturmadı. Birbirlerinden bağımsız hayat alanlarını ayrı evlerde yaşayarak korudu. Mary ikinci kez hamile kaldığında çocuğun geleceğini düşünerek nikahlandılarsa da, ayrı yaşamayı sürdürdüler. Wollstonecraft ilk kızına, bir zamanlar birlikte okul açtığı ve çocuk doğururken kan kaybından kollarında ölen dostu Fanny'nin adını vermişti. Benzer hazin sondan kendisi de kurtulamadı. 1797'de ikinci kızı Mary'yi doğurduktan sonra gebelikten kaynaklanan zehirlenme sonucu hayatını kaybetti. Onun hayatına mal olan bu kız çocuğu bir gün gotik yazının en büyük eserlerinden *Frankestein*'ı kaleme alacak, Mary Wollstonecraft Shelley olarak ünlenecekti. Godwin iki kız çocuğunun bakımını üstlendi. Mary'nin yarım kalan kitabıyla birlikte anılarından oluşan bir kitabın da yayımcılığını yaptı. İçten bir dille yazılan anı kitabı Wollstonecraft'in hayatındaki çelişkileri, yalnızlıkları gözler önüne serdiği için sıkça eleştirilere hedef ve kaynak oldu.

Godwin, kendi deneyimlerinden yola çıkarak hemcinslerinin yanı sıra ezilmiş bütün insanlara çözümler önermeye çalışan ve eşitlikçi bir dünyanın hayalini kuran aşkını "Tutkulu, cömert, yetenekli, dürüst bir kadın" sözleriyle tanımlıyor. Mary Wollstonecraft'i kadınların cinsel, iktisadi ve entelektüel özgürlüklerini kazanmaları üzerine kafa patlatmış ama bu arada özel alanda sık sık hırpalanmış, pek çok hemcinsi gibi günlük kederlerden yorgun düşmüş bir kadın olarak tanıtıyor. İntihar girişimlerine, depresyonlarına kafayı takmakta meraklı

'yargıç' topluluklar ne derlerse desinler. Pek çok yetenekli ve zeki kadını 'deli' diye damgalayarak akıl hastanelerinde çürüten ve susturan aynı 'yargıçlar' değil miydi? Mary Wollstonecraft yapıtlarıyla ortaya koyduğu, tutkulu, cömert, yetenekli ve dürüst yönleriyle yükseliyor. Bir hayatı değerli kılmaya yetecek nitelikler bunlar. Bir düşünür olarak Wollstonecraft'i değerli kılacak da, cesaretle ve çarpıcı bir zekayla kaleme aldığı yapıtlarının ta kendisidir.

Lucy Parsons
Mücadelenin Öteki Adı

Lucy Parsons'ı eviyle birlikte yaktılar. Seksen dokuz yaşındaydı. Hâlâ zararlı, tehlikeli bir kadındı ABD için. Lucy bir Siyah'tı, Siyahlar'a karşı ayrımcılıkla savaştı. Kadındı, kadınlara karşı ayrımcılıkla savaştı. Emekçiydi, emekçileri ezen sömürü düzeniyle savaştı. Bugün geride bir tek fotoğrafi var. Bir de belleklere, belgelere bıraktıkları.

Kadının yeri evdir, dediler Lucy Parsons'a. Dinlemeyecek kadar dik kafalıydı. 1853'te iç savaş sırasında Texas'ta doğdu. Ebeveynleri büyük olasılıkla köleydi. Lucy Afroamerikalı, Meksikalı, Kızılderili kanı taşıyordu. O dönemde ABD'de en çok baskı gören halkların kanı. Parsons'ın hayatı böyle bir olguyla başladı. Gençlik yıllarında Siyahlar'a uygulanan şiddetli baskıdan kurtulmak için pek çok farklı soyadı kullanmak zorunda kaldı. Uzun bir süre kendini Lucy Gonzales olarak tanıttı. Teninin rengini Meksika kökenine bağlamayı tercih etti.

1870'te Oliver Gathering adlı bir Siyahla birlikte yaşarken Albert Parsons'la tanıştı. O yıllarda Güney'de Jim Crow'un ayrımcı yasaları hüküm sürüyordu. Ayrı ırklardan insanların evlenmesi yasaktı. Güney'de evlenemeyen Albert ve Lucy, taşınmaya karar verdiler.

Mücadele Zamanı

1872'de Texas'taydılar. Seçim zamanı Albert bölgedeki reşit Siyahlar'ı oy kütüklerine yazdırmak için uğraştı. Parsonslar bütün ırkçıların nefretini kazandılar. Siyahlar'ı oy vermeye çağıran Albert bacağından vuruldu, Lucy ölümle tehdit edildi. Zaten iki ayrı ırktan gelip evlenebilmeleri onların hedef seçilmesi için yeterli bir nedendi. Linç tehdidi hayatlarının bir parçasıydı.

Parsonslar 1873'te Chicago'ya taşındılar. Albert, *Chicago Times*'ın matbaasında iş buldu. Endüstriyel hareketlenme, iktisadi bir bunalımı da beraberinde getirmişti. 1864'de yürürlüğe giren Sözleşmeli İşçi Yasası, patronların ABD dışından işçi getirip çalıştırmalarına olanak sağlıyordu. Bu yasa nedeniyle ücretler düştü. Büyük kentlerde işsizlik oranı yükseldi. İşyerlerinde yok paraya çalıştırılan göçmen işçiler de, sokakları dolduran işsizler de büyük bir toplumsal ıstırap tablosunu tamamlıyordu. ABD'deki sosyalist ve anarşist hareketlerin biçimlenmesi, bu tablonun ortaya çıkışıyla hızlandı.

1877'de ABD'de ilk büyük işçi eylemleri görüldü. Baltimore, Ohio demiryolu hattında çalışan demiryolu işçileri ücretlerin düşürülmesini protesto etmek amacıyla greve gittiler. Onların hareketi Chicago'da da karşılık buldu. İşçiler militanca mücadeleye giriştiler. Polisin grevi kırma girişimi şiddet olaylarına yol açtı. Albert Parsons yirmi beş bin işçiye karşı yaptığı konuşmayla kitleleri şiddetin yer almadığı bir mücadeleye çağırdı ve öfkeli işçileri, akılcı bir mücadele planından söz ederek yatıştırdı. Bu konuşma, onun işini kaybetmesine ve bütün işverenlerce kara listeye alınmasına neden oldu.

Albert işsiz kalınca, evi geçindirmek Lucy'ye düştü. Yanına

arkadaşı Lizzie Swank'ı alan Lucy bir butik açtı. Bu butikte Uluslarası Kadın Giyimi Emekçileri Sendikası (ILGWU) toplantıları da yapılıyordu. Lucy'nin aktif siyasi kariyeri böyle başladı.

Tehlikeli Kadın

Lucy, Albert'a göre daha tehlikeliydi. Bir kadın olarak aktif hale gelmesi ve sivri dilliliği her zaman çok büyük tepki çekecekti. *The Socialist* ve *The Alarm* dergilerine yazdığı makalelerde güçlü biçemi ve hitabetiyle büyük ilgi topluyordu. "To Tramps" başlıklı makalesi, onun emekçilerin hakları konusundaki ödün vermez tutumunu gözler önüne seriyordu. Mayıs Ayaklanması'nda yazdıklarını harekete dönüştürdüğü gözlendi.

1886'daki sendikalaşma hareketleri, işçilerin çalışma koşullarının düzenlenmesi gibi tartışmaları yönlendirdi. Çalışma saatlerinin ücretlerde düşme olmaksızın sekiz saate düşürülmesini isteyen işçiler, bu taleplerinin gerçekleşmesi için hükümete süre verdiler. Talepler gerçekleşmeyince, kararlaştırıldığı gibi, 1 Mayıs'ta toplu greve gidildi. Ülke çapında 350.000 işçi greve başladı. Chicago'da 40.000 işçi eyleme katıldı. Lucy eylemin örgütleyicilerindendi.

3 Mayıs günü polisin işçiler üzerine ateş açması üzerine çok sayıda kişi yaralandı, üç işçi de hayatını kaybetti. Bunun üzerine işçi liderleri eylemi değerlendirmek üzere Haymarket'te toplandı. Barışçıl bir ortamda süren toplantıyı polis bastı. Kimliği belirlenemeyen bir kişi, polise bomba atarak karşılık verdi. Bir polis memuru hayatını kaybetti.

Bu olay hükümetin daha da sertleşmesine yol açtı. Polisler Chicago caddelerini kontrol altına aldılar. Bütün radikaller tu-

tuklandı. Albert da arananlar arasındaydı. Bir süre saklandı. Mahkeme günü yoldaşlarını yalnız bırakmamak için teslim oldu. Uzun süren ve hukuki baskılarla yürütülen dava sonucunda o ve arkadaşları ölüm cezasına çarptırıldılar.

Ekim 1887'de bir işçi lideri asıldı. Bir ötekisi baskılara dayanamayıp intihar etti.

Lucy kolları sıvama zamanı geldiğini anladı. Yoğun polis baskısına rağmen ülkeyi karış karış dolaşmaya başladı. Her gittiği yerde salonlar doluyordu. Lucy, Haymarket Davası'nı bütün ülkeye duyurdu, mahkûm aileleri ve hareket için para topladı. Polis onu bombalama olayında suçlu bulmamıştı, çünkü o dönemde kadınların bu tür bir eylem gerçekleştireceğine kimse inanmıyordu. Onu uzun süre baskı altında tutmayı ve sık sık neden göstermeden gözaltına almayı tercih ettiler.

Lucy hareket içinde de tartışmalı bir kişilikti. Pasif mücadeleyi savunanlarla tartışıyor, liderlik konusunda erkeklerle yarışıyordu.

Kocasının asılma zamanı geldiğinde iki çocuğunu babalarını son kez görsünler diye hapishaneye götürdü. Hapishane görevlileri Lucy'yi çocuklarının önünde soydular, aşağıladılar. Ne Lucy, ne çocuklar Albert'ı son kez görebildi. 11 Kasım 1887'de Albert Parsons asıldığında, Lucy ve çocukları soğuk bir hücrede bekletiliyordu.

Albert'ın ölümünden sonra aile sefalete düştü. Lucy haftada 8 dolarlık yardımla hayatta kalmaya çalışıyordu. 1890'larda işçi hareketi sisteme entegre edilmek istendi ve radikallerin bir kısmı Demokrat Parti'ye katıldı. Lucy hâlâ bağımsız sosyalist partilerde ısrarlıydı. Sınıf hiyerarşisinin hâlâ dünyanın en önemli sorunu olduğuna inanıyordu. 1888-1889'daki İktisadi

Forum toplantıları boyunca reformistlerle tartıştı. 1888 Ekimi'nde Londra'ya gitti. Anarşistlerin ifade özgürlüğü çalışmalarını destekledi.

ABD'ye döndüğünde yine yollara düştü. Çelik fabrikalarından, demiryolu işçilerinin toplantılarına uzanan yollarda söylevlerini yineledi. Eteğinde iki çocuğu, inandıklarını savunmayı sürdürdü.



Lucy Parsons, 1853-1947

Sosyalist İşçi Partisi onu anarşistlikle itham ediyordu. Oysa Lucy aile değerlerine karşı çıktığı için Emma Goldman ve benzerleriyle sürekli ayrı düşmüştü.

Dünya Endüstri İşçileri Organizasyonu (IWW) kurulunca, Lucy ikinci kadın üye olarak görev aldı. Siyasi eğilimleri bu organizasyon içinde yeniden belirginleşti. Sosyalistlerin desteklediği *Liberator* dergisinin editörlüğünü yapmaya başladı. Bu dergide kadın haklarına geniş yer veriyor, kadınların boşanma ve üreme haklarını savunan yazılar yayımlıyor, doğum kontrolünün yaygınlaşması için kampanyalar açıyordu. Kendi yazılarının baş öznesi işçi sınıfı kadınlarıydı.

Aynı yıl İşsizler Komitesi'nin kuruluşuna yardım etti. Artan işsizlik ve toplumsal çözülme ile ilgili bilimsel çalışmalara katıldı. 1925'te Komünist Parti'nin kurulmasını destekledi.

Seksen dokuz yaşına geldiğinde gözleri görmüyordu. Ama o fikir özgürlüğü konusundaki çalışmalarda yine görev alıyor, kadın hakları konusundaki her girişimi destekliyordu. 7 Mart 1947'de evinde çıkan şaibeli bir yangında öldü. Sevgilisi George Marstall da yangından kurtulamadı. Kütüphanelerindeki 1500 kadar kitap ve çok sayıda yazılı belge ortadan kaldırıldı. Makalelerini ve konuşmalarını işçi ve kadın hakları, evsizler, işsizler ve Siyahlar'a adamış bir kadın olarak yakmak yıkmakla ortadan kaldırılamayacak bir iz bıraktı.

Derin bir izdi; çevresine güz çiçekleri ve yeni ilerici fikirler serpin.

Marlene Dietrich
Mavi Bir Melekten Fazlasıydı Kuşkusuz

Sessiz sinema döneminde kamerayla tanışan, ilk gençlik yıllarının sırlarını kendisiyle birlikte toprağa götüren, hayatı boyunca pek çok önemli sinema filminde rol alan, siyasi fikirleri, Hitler rejimiyle mücadelesi ve dobralığıyla bilinen Marlene Dietrich, bir cazibe simgesi olmaktan fazlasını hak ediyor.

27 Aralık 1901'de doğan ünlü yıldızın anısına, Berlin'de Forever Young -Sonsuza Dek Genç- başlıklı bir serginin açıldığı şu günlerde onu bizim için önemli yapan unsurları bir kez daha gözden geçirmek istedik.

Marlene Dietrich, 6 Mayıs 1992'de Paris'te öldü. Onu yıllarca uzak kaldığı yuvasına, Berlin'e gömdüler. Bir efsane olarak sürdürdüğü sinema kariyeri ona geniş hayran kitleleri kazandırmıştı. Onun büyüsüyle kim başa çıkabilirdi? Fiziksel güzelliği dillere destandı. Farklı bir güzeldi Dietrich. Rus büyükannelerin buz kadar soğuk ama aynı ölçüde ifade dolu güzelliği vardı yüzünde. Kirpikleri doğal olarak o kadar uzundu ki, anlatıldığına göre Hollywood'da ona bakım yapsın diye görevlendirilen ünlü bir kozmetik firmasının yetkilileri bile şaşırmışlar, getirdikleri rimelleri bir kenara bırakmışlardı. Dietrich elin-

de sigarası, düşük göz kapaklarının altından, dünyaya meydan okuyan gözlerle bakıyordu. Yakın arkadaşlarından Ernest Hemingway, "O sesiyle bile kırabilir kalbinizi," diyordu. "Ve sonra bir tek sözcükle iyileştirebilir yaralarınızı."

1920'lerin fırtına Berlin'inde kameralarla tanışan genç Marlene, entelektüelliği ve yetenekleri ile kısa sürede kendine iyi bir çevre edindi. Hayatının sonraki yıllarında bu dönemdeki çalışmaları konusunda pek konuşmamayı seçecekti. Ölümünden sonraki yıllarda yazılan bir kitaba göre, 1922'de bir film setinde genç oyuncu adayı Greta Garbo ile tanıştı. İki kadın çok kalp kırıcı bir aşk öyküsünün kahramanları oldular. Daha sonra Hollywood'da karşılaştıklarında birbirlerini tanıdıklarını tümden reddedeceklerdi.

Nazi karşıtı

Almanya'nın 1920-1930'lardaki sinema tarihini, siyasi tarihten ayırt etmek olanaksız. Hitler yönetiminin verdiği acılar elbette ki sanat ve fikir dünyasını tümden etkilemişti. Marlene Dietrich'in hayatı 1930'da Hollywood'a yaptığı kısa ziyaret ve Mavi Melek filmindeki rolle değişti. Bu filmin başarısı Nazi yönetiminin bu kadına daha dikkatle eğilmesine yol açtı. Oysa Marlene'nin Nazilerle iş birliğine hiç niyeti yoktu. Her zaman sevdiğini söylediği ülkesini terk etti, setlerdeki arkadaşlarını toplama kamplarında öldüren bir rejimle mücadele etmeye karar verdi. II Dünya Savaşı'nı karşı ittifakı destekleyerek geçirdi.

Hollywood'daki imgesi ise bambaşkaydı. Bir kere bile Oscar verilmeyen Dietrich, disiplinli, dik kafalı ve çalışkan bir kadın olarak dikkat çekiyordu. Hayatı boyunca Rudolf Sieber ile evli kaldıysa da, her iki cinsten aşklarıyla anıldı.



Dietrich, disiplinli, dik kafalı ve çalışkan bir kadın olarak dikkat çekiyordu. Hayatı boyunca Rudolf Sieber ile evli kaldıysa da, her iki cinsten aşklarıyla anıldı.

Fahişeyle aynı isim

Gerçek adı Maria Magdalena'ydı, yani İncil'deki efsaneye göre İsa ile yakınlaşan fahişeyle aynı adı taşıyordu. Dietrich, gerçek adının anlamını çağrıştıracak bir hayat sürmeyi başardı. Ernest Hemingway, Josef Von Sternberg, Katharine Hepburn, Jean Cocteau, Kenneth Tynan ve Edward G. Robinson ile yakın arkadaştı. Sinemanın ve müziğin yanı sıra, edebiyat ve şiire de yakın durdu. Keman ve piyano çalıyordu. Dishonored, Shangai Express, The Lady is Willing gibi önemli filmlerde tartışılmaz oyunculuk yeteneğini ortaya koydu. Çarpıcı açıklamaların kadınıydı. "Avrupa'da kadın ya da erkek fark etmez, kimi çekici bulursanız onunla sevişirsiniz", diyordu. 1979'da Just A Jigolo filmiyle sinemaya veda etti. Hiçbir zaman oyuncu olmak için büyük bir istek duymadığını açıkladı. Tıpkı Greta Garbo gibi kendini spot ışıklarında, kameralardan, flaşlardan soyutlamayı başardı. Hayatının son on iki yılında Paris'teki evinde, sadece yakın dostlarını görmeyi kabul ederek yaşadı. Siyasi duruşu, dik kafalılığı, Afrika gibi ülkelerdeki yardım çalışmalarına katkısı onun oyunculuğu kadar konuşulan özellikleri haline geldi. Lili Marlene'di takma adı. Hayatının çoğunu ABD'de geçirmesine rağmen, kişisel tarihi, aslında 20. yüzyıl Avrupa tarihinin bir özeti gibiydi. Mavi Melek'in setinde çalışan bir çok kişinin toplama kamplarında öldüğü, hayatta kalanların da Almanya'dan kaçtığını biliyor muydunuz? Dietrich, bunu hiç unutamamıştı.

Peggy Lee
Jazz'ın Kar Beyazı

Peggy, sekiz çocuklu yoksul bir ailede, 4 yaşında kaybettiği bir annenin özlemiyle büyüdüğünü anlatıyordu şiirlerinde. Kendi hayatını üstün görüp çekip gitme lüksüne sahip eşlerin arkasından çocuk büyütmenin güçlüğünü...

21 Ocak 2002'de dünyaya veda etti Peggy Lee. 81 yaşındaydı. 81 yıllık bir ömre, başarının, ödüllerin yanı sıra alkolik kocaları ve mücadeleyi de sığdırmıştı. Jazz dünyasının "en büyük beyaz kadın jazz şarkıcılarından biri" olarak nitelendirdiği sanatçı, 1950-1960'lı yıllarda klasikleşen şarkılara imzasını atmıştı.

Peggy Lee, en son müzik dünyasında Universal Plak şirketi'ne karşı açtığı davayla gündeme geldi. Hasta yatağında telif hakları için sergilediği amasız mücadele, genç şarkıcılara örnek olmuştu. 1994'te Buderburg Filarmoni Orkestrası eşliğinde Londra'da tekerlekli sandalyeyle sahneye çıkan Lee, 1995 yılında Ömür Boyu Başarı dalında Grammy Ödülü kazanmıştı. O, Frank Sinatra'nın kusursuz yorumcu, mükemmel sanatçı diye söz ettiği bir kadındı.

1920 yılında İskandinav göçmeni yoksul bir ailenin kızı olarak dünyaya gelen Peggy Lee, liseden sonra çalışma hayatı-

na atıldı. Bir yandan garsonluk yaparken, bir yandan da müzikle ilişkisini yürütüyordu. Bir yerel radyo tarafından keşfedildikten sonra, sahneye çıkma fırsatı buldu. Benzersiz yorumu ve disiplinli çalışma tarzı ile kısa süre büyük gece kulüplerinin aranan şarkıcısı haline geldi. Peggy'nin bir başka özelliği, iyi bir şair olması, şarkı sözü ve besteciliği birlikte götürebilmesiydi. O dönemde yalnızca yorumcu kadınlara alışık olan "yüksek gösteri dünyası", işin mutfağında da yer almaktan kaçınmayan bu kadını hayretle izliyordu. Siyah müzisyenlerle olan yakınlığı ırkçıların tepkisini çeken Peggy Lee ise her konuda tavizsizdi. 1950'lerde ilk evliliğini yaptı. Yetenekli bir gitarist olan kocası, onun müzik kariyerinde de önemli bir ilham kaynağı ve gerçek bir çalışma arkadaşı olarak yerini aldı. Ancak genç adamın alkol düşkünlüğü, büyük aşkın acıklı bir biçimde sona ermesine neden oldu. Bundan sonraki iki evliliğinde de pek yüzü gülmeyecekti. 1950'lerin ortasında sinemaya yöneldi Lee.

Boşanmanın sarsıntısını setlerde gidermeye çalıştı. The Jazz Singer, Mr Music gibi filmlerde oynadı, Pete Kelly's Blues ile Oscar adayı oldu. Film müzikleri alanında çalışmaya başladı. Şarkılarla avunuyordu. Johnny Guitar filmi için yaptığı şarkı, kısa sürede bir hit haline geldi. Sonrasında çok sayıda film müziği çalışması yaptı. Duke Ellington gibi önemli isimlerle işbirliği gerçekleştirdi. 1960'ların sonunda o, Amerikan Besteciler, Yazarlar ve Yayımcılar Derneği'nin aktif ve saygın üyelerinden biriydi. 1970'lerde sağlık engelleri yüzünden sahneye veda etti. Bu dönemde biri Paul McCartney ile olmak üzere toplam üç albüm yaptı. 1980'lerin büyük çoğunluğunu sessiz geçirdi. 1988'de çıkardığı Peggy Sings the Blues albümü, dinleyicileri



21 Ocak 2002'de dünyaya veda etti Peggy Lee. 81 yaşındaydı. 81 yıllık bir ömre, başarının, ödüllerin yanı sıra alkolik kocaları ve mücadeleyi de sığdırmıştı.

için büyük bir avuntu oldu.

Peggy Lee, müzik konusunda akademik çalışmalar yapmakta da istekliydi. Uzun süren çalışmalar sonucunda jazz müziğinin kökleri konusunda önemli sayılabilecek bir sunum hazırladı. "Jazz Ağacı" adını verdiği çalışmayı büyük üniversitelerden birinde bizzat sundu. Aynı dönemde bir şiir kitabı yayımladı. Edebiyata karşı büyük bir düşkünlüğü vardı. Özellikle Emerson gibi şairlerden etkileniyordu.

Peggy, sekiz çocuklu yoksul bir ailede, 4 yaşında kaybettiği bir annenin özlemiyle büyüdüğünü anlatıyordu şiirlerinde. Kendi hayatını üstün görüp çekip gitme lüksüne sahip eşlerin arkasından çocuk büyütmenin güçlüğünü... Bir yıldız olarak yaşarken yalnızlığını... Kimseye fırsat vermemek için sürekli güçlü görünme zorunluluğunu... Ama bütün bunlara rağmen ayakta kalmayı başarmıştı. Jazz ağacının çetin cevizi olarak, geri bıraktıklarıyla yaşayacak.

Mary Millington
Tezgah Altındaki Kraliçe

19 Ağustos 1979 gecesi Mary Millington, dostu ve basın danışmanı olan John East'i aradı ve ondan kendisine en sevdiği şarkıyı 'Goodnight Sweetheart'ı söylemesini istedi.

John şarkının "We will meet tomorrow" (yarın buluşacağız) dizesine geldiğinde Mary "Bir daha yarın olmayacak. Hoşça kal," dedi ve telefonu kapattı. Gerçekten onun için bir yarın daha olmadı. Aşırı dozda hap ve votka içerek derin bir uykuya daldı. Otuz üç yaşındaydı.

Mary Millington'ın çalışma yaşamı, yetmişlerin belden aşağı kazanç çarkının kısa bir öyküsü gibiydi. Çağdaş bir ikon kabul edilen Millington, gösteri dünyasının, politikanın, gece kulüplerinin, fahişeliğin, cinsellik ve gücün kıyılarında, tuhaf ve ücra bir kumsalda barınıyordu.

Bundan fazla çıkar sağlayamasa da, Mary İngiltere'nin gelmiş geçmiş tek porno yıldızıydı. Ülke çapında çeşitli dükkânların tezgâh altlarında insanların karşısına çıkan o güleç yüzüyle tanınmış; benimsenmiş biriydi.

Televizyonda yayımlanmış yaşamöyküsüne baktığımızda, Millington'un seksi Soho gibi merkezlerin dışına, ta banliyöle-

re, küçük yerleşim birimlerine nasıl şaşırtıcı bir biçimde taşıyabildiğini görürüz. Fark ettiğimiz ilginç nokta, kapalı perdelerin ardında herkesin onu izlediği ve bundan da hoşlandığıdır.

Mary Millington, bir memur ile bir opera eleştirmeninin kızı olarak, dünyaya geldi ve asıl adı Marry Quilter'dı. Yazdığı özyaşamöyküsüne göre bir yıl bir üniversitenin resim bölümünde okuduktan sonra çeşitli barlar ve butiklerde çalıştı. Yetmişlerin porno piyasasını elinde tutan başlıca insanlardan biri olan John Lindsay'le de çalıştığı kafe-barda tanıştı. Lindsay, Millington'a bir dergi için çektiği soft-porno fotoğrafları gösterdi ve bu tip bir işten hoşlanıp hoşlanmayacağını sordu. Moda dünyasında modellik yapamayacak kadar kısa boylu (1.50) olan Mary soft porno dergilerine kapağı atmakta tereddüt etmedi.

Bu noktadan sonra hard porno dünyasına geçmesi uzun sürmedi. Lindsay, Mary'yi, bu alanda iş istiyorsa doğal görünmesi gerektiği konusunda uyarmıştı ama Mary için sorun yoktu. Lindsay ondan sözederken "Seks konusunda hiçbir yasağı yoktu." diyordu. Sonunda bu müthiş ikili Almanya'ya gittiler ve bir hard porno film çevirdiler. Miss Borhloch adındaki film Almanya'daki Seks Düşleri Festivali'nde 'Yılın En İyi Pornografik Filmi' ödülünü aldı. Mary filmde bir fahişeyi oynuyordu. (İki müşteri gelir, bütün paralarını ona harcarlar. Seks tamamen gerçektir.) Film bir yeraltı porno hiti oldu ve kendi tarzının en önemli yapıtları arasında hâlâ anılıyor. Filmden sonra Mary'nin şöhreti arttı. Başarılı bulunmuştu çünkü görünürde yalnızca seksi sevmekle kalmıyor, seksin tadını da çıkarıyordu. Tabii bu onun oyunculuk yeteneğinin sınırlılığıydı.

Yuvaya dönüldüğünde Lindsay, Mary'nin soft porno gö-

rüntülerinin daha fazla satılmadığını görünce onu David Sullivan'a gönderdi ve böylece İngiltere'nin soft porno pazarında güçlü bir üçlü ortaya çıktı. Sullivan kızda farklı bir şeyler olduğunu daha ilk görüşte anlamıştı. Mary'ye yeni bir kimlik kazandırdı, burnunu yaptırdı, dişlerini düzelttirdi ve bir yıldız yarattı. Artık Mary, Sullivan'ın dergilerinde her görüldüğünde dergilere mektuplar yağıyordu. Kapakta yer aldığı sayılar yok



Mary Millington'ın çalışma yaşamı, yetmişlerin belden aşağı kazanç çarkının kısa bir öyküsü gibiydi.
"Bir daha yarın olmayacak. Hoşça kal," dediğinde ise sadece otuz üç yaşındaydı.

satıyordu. Kısa süre sonra Mary sansasyonel haberlerle gazete sütunlarında da boy göstermeye başladı. Sullivan'ın formülü basitti. Bir kere, pazar içerisinde *Penthouse* ve *Playboy*'a meydan okunabileceğine inanıyordu. Çünkü bu iki dergi okuyucuya ulaşılmaz gelen, aşırı güzel modellere yer veriyordu. Sullivan'ın hedef kitlesi çoğu hâlâ ailesiyle yaşayan genç erkeklerdi. İstedikleri, ilişki kurabilecek kadar yakın bulabilecekleri kızlar görmekti. Mary Millington onların taleplerini karşılamıştı. Komşu kız kadar sıradan, arkadaşlarına gösterebilecekleri kadar hoş, aileyle tanıştırabilecek kadar sevimli ve anne baba uyuyunca kanepede her şekilde sevişebilecek kadar çılgın görünüyordu.

Mary'nin yüzü hep gülüyordu. Sullivan -tıpkı Rupert Murdoch gibi- gazeteleri ve dergileri gülümsemelerin sattırdığını bildiğinden güneşli bir gün kadar aydınlık bu gülümseyişi dergilerinden eksik etmemişti.

Sonunda Mary Millington seks endüstrisinin vazgeçilmez kadını oldu. İngiliz pornografi piyasasının yüzü haline geldi. Seks hakkında yazılan yazılara kaynak oluşturdu.. Bu arada cebi de doldu. Hızlı arabalara, büyük bir eve ve bir özyaşamöyküsü kitabına sahip oldu. Sullivan aynı zamanda sevgilisiydi ve ona Güney Londra'da polis karakolunun civarında iki dükkân ayarladı. Ama Mary hard porno satmakta ısrar edince ayrılmaları kaçınılmazdı. Artık Miss Bohrloch filmi gerçekleşmeye başlamıştı. Şöhreti azalan Mary kendini fahişelerin dünyasında buluverdi. Altın ve elmas bilezikler karşılığında İran şahıyla bir hafta sonu geçirdi. Bunları elinden çıkarınca, para için pek çok işadamıyla, sendikacıyla, aktörle, Suudi prensleriyle, Hollywood'lu film yapımcılarıyla birlikte oldu. Mary, AIDS'in pek bi-

linmediği bir dönemin tavrıyla sekse yaklaşıyordu. Tutumu kolay ve özgür olmaktı. Ama bir gün erkeklerle yaşadıklarından heyecan duymamaya başladı. Lezbiyen ilişkilere girdi. Lezbiyen sevgililerinden biri de beraber porno filmlerde oynadığı Alan Lake'in karısı Diana Dors'du. Porno yıldızları futbolculara benzerler. Yaşları ilerleyip vücutları yıprandıkça kapılarını pek çalan olmaz. Mary de otuzlu yaşlarına geldiğinde gidecek yeri kalmamıştı.

Son zamanlarında umutsuzca bir oyuncu olmaya çalışmıştı. İntihar notlarından birinde, "Keşke oyunculuğumu gösterecek bir şansım olsaydı ama bana hiç rahat vermiyorlar ki" diyordu. "Bana iyi roller önerilmedi değil, fakat hiçbiri istediklerim değil". Gerçekte oyunculuk konusunda pek yetenekli sayılmazdı, sesi zayıftı ve insanlara Barbie bebek gibi geliyordu.

Dostu ve basın danışmanı John East'a her alanda sahtekârlık yaptığını söylemişti. Seks sevmeyen bir seks simgesi ve rol yapamayan bir oyuncu olduğundan yakınmıştı. Buna rağmen rol aldığı "Come Play With Me" adlı film, günümüzde bile İngiltere'nin en çok gişe hasılatı yapan ve en uzun süre gösterimde kalan B sınıfı erotik filmidir. Yaşamının son kesitinde hayalkırıklığıyla boğuşan Millington kendini uyuşturucudan uzak tutamadı. Kokain ve antidepresan haplar kullanmaya başladı. Hapların etkisiyle paranoyak ve kleptoman biri olup çıktı.

1970'lerin sonunda karşımızda bir başka sarışın İngiliz, Margret Thatcher vardı. İngiltere artık daha soğuk ve daha karanlık bir yere dönüşüyordu ve yetmişlerin özgür ortamı yok oluyordu. Mary Millington'un zaferiyle öne çıkan porno piyasası kabuk değiştirmeye başlamıştı. Mary yaşamının son haftasında hırsızlıktan yakalandı. Girdiği bir dükkândan eşya çalmış-

tı. Zaten daha önce de hapisten kaçmıştı ve uzun bir süre tutuklu kalacağı açıktı.

Sonuçta, Mary Millington'ın sırtından iyi bir yaşanı kazanmış hiçbir erkek cenazesine gelmedi. John Lindsay ("ülke dışında"), John East ("o gün çalışıyordu"), David Sullivan ("çok üzgün") uzak durmayı yeğlediler. Ünlülerden bir tek Diana Dors ve kocası Alan Lake ortaya çıktı ve cenaze giderlerini üstlendiler. Böylece, Mary Millington'la bir devir de Dorking yakınlarında ücra bir kilisenin mezarlığına gömülüp gitti.

Koştur Dur Clara Schumann

Clara Schumann beste yapmaya çocuk yaşta başladı ve bunu yaşamı boyunca sürdürdü. Opus 18 ve 19 hariç, Opus 1'den Opus 23'e kadar bütün yayımlanmış yapıtları çeşitli kaynaklarda belirtiliyor ve yer alıyor.

Opus numarası olmayan çeşitli yapıtları, çocukken ve farklı yaşlarda eşi ve dostlarına armağan ettiği piyano parçaları ve besteleri hâlâ yayınlanmış değil. O dönemin gelenekleri uyarınca Clara Wieck'in hemen her konserinde doğaçlama parçalar ya da o gün için yapılmış özgün besteler bulunurdu. Clara çocukluğunda aldığı eğitim doğrultusunda, belli bir tema üzerinde kolayca doğaçlama yapabilme yeteneği edinmişti.

Babası onun teknik gelişimini, teorik alandaki gelişimiyle beraber yürütmüştü. Clara notaları okumayı öğrenmeden önce kulaktan çalabiliyor, duyduğu parçaları piyanoda çıkarıyordu. Christian Weilig'den (1780-1842) aldığı armoni derslerinden sonra Şubat 1831'de Quatre Polonalses pour la Pianoforte tarafından basıldı. Piyano ve orkestra için besteledıklerinin toplandığı Premier Concert de Ocak 1837'de yayımlandı. Bu ve pek çok öteki ustaca besteleri 1837-38 dönemindeki Viyana programlarında çalındı. Clara Wieck Schumann 1840'da evlendi ve konserlerinde kocasının bestelerini çalmayı tercih

eder oldu. Artık kendi bestelerine zaman ayırmıyor, doğaçlama yapıyordu. Bu dönemdeki yaratıcılık eğilimlerini ancak özel durumlarda tatmin edebiliyordu. Bestecilik alanında gelişme şansı azalmıştı. Robert bu gerçeğin farkındaydı ve ortak günlüklerine 1843'te şunları yazmıştı: "Clara müziksel ve incelikli dehasını bugüne kadarki çalışmalarında çok daha fazla gösterebildiği parçalar besteledi. Ama çocuk bakmak ve hayal gücünün doruklarında yaşayan bir adamla evli olmak besteciliğini sekteye uğratıyor. Besteleri üzerinde düzenli çalışamıyor. Ben de çoğu kez nadide fikirlerinin kaybolduğunu düşünerek üzülüyorum."

Robert ve müzik çevreleri besteciliğini ciddiye aldılarsa da Clara kendine güvenmiyordu. Piyanistliğine inancı tamdı ama bestelerinden hiçbir zaman bütünüyle emin olmadı.

1839'da günlüğüne şöyle yazmıştı: "Bir zamanlar yaratıcılık yeteneğim olduğuna inanırdım ama şimdi bu fikri kafamdan atıyorum. Bir kadın beste yapmayı arzulamamalı. Hiç bestecilikte başarılı bir kadın çıkmadı bugüne dek. Ben başarılı olmayı umut edebilir miyim? Böyle bir şeye inanmak babamın beni eskiden yapmaya zorladığı gibi, ukalalık etmek olacaktır. Ama bundan kısa bir süre önce 'Uzun süredir beste yapmıyor olmam çok yazık' diye yazan kendisiydi. Babam kendi halinde. Ben de duruma çok üzülüyorum ve kendimden anlatamayacağım ölçüde hoşnutsuzum." Bu sözleri yazdıktan bir ya da iki ay sonra 'Trois Romances Pour le Piano (op.2)'yu tamamladı ve bu çalışma 1840'da Viyana'da Mechetti tarafından basıldı.

Clara bestelerini tamamlarken Robert'in cesaretlendirmelerine gereksinim duyuyordu ama yapıtlarını onun düzenlemesine de izin vermiyordu. En iyi bestesi kabul edilen 'Trio (op.

17)' konusunda bile kararsızdı. "Kendi bestelediğin bir şeyi dinlemek kadar büyük mutluluk olamaz. Trio'da çok güzel geçişler var. Ama o hâlâ güçten yoksun ve yer yer icatların eksik kaldığı bir yapıt, bir kadının yapıtı."

Bir yıl sonra şöyle yazıverdi: "Trio'nun baskıları elime geçti ama Robert'in D minor Trio'sunu duyduktan sonra kendi bestemi önemsiz buldum. Benimki kadınca ve duygusaldı."

Clara 1853'de yaratıcılığını dışavurmak için son fırsatına kavuştu. Robert'ın kırk üçüncü doğumgünü için bir şeyler bestelemek istiyordu ama ortaya çıkardıkları yalın bir doğumgünü armağanı boyutunu geçti. Birkaç hafta içinde 'Variationen über ein Thema von Robert Schumann (op. 20)', 'Drei Romanzen for pianoforte (op. 21)', 'Drei Romanzen für Pianoforte und Violin (op. 22)' ve 'Sechs Lieder aus Jucunde'yi besteledi. 22 Haziran 1853'de "Bugün Rolett'in altı eserini besteledim," diye yazmıştı. "Bu şarkıları bestelerken



çok mutlu saatler geçirdim.. İnsan sesler dünyasında soluk alıp verirken, kendini kaybetse bile yaratıcılığını güçlendirebiliyor." Bu mutlu besteci Variationen'i "Sevgili kocama, yaşlı Clara'sından acizane bir armağan" sözleriyle sundu.

Clara çocukluğunda olası en iyi müzik eğitimini almıştı. Beste yaptı çünkü söylediğine göre bu kendisinden beklenen şeydi ve babası onu böyle yönlendiriyordu. Clara'nın pek çok besteciyi imrendirecek yetenekleri, eğitimi ve ortamı vardı. Besteye ayıracak zamanı az olsa da, ortaya koyduğu yapıtlar kayda değer çalışmalardı. Ama günlüklerine ve mektuplara yansıyan iç çatışması bestecilik kariyerinin sonuna dek sürdü.

Kanımca Clara Schumann iddialı olması gereken alanın yorumculuk olduğunu duyumsuyordu. Babasının cesaretlendirmeleri ve kocasının desteğiyle kadın müzisyenlerin neler yapıp neler yapmamalarını belirleyen geleneklerinin çoğunu yıkmıştı. Bestecilik gücü kocasınınkiyle eşit değildi ama bunu fark etmek onu kadınların besteci olamayacağı inancına itti. Clara'nın daha çok zamana ve daha baskısız bir ortama gereksinimi vardı. Öyle bir ortamda, büyük olasılık, bestecilik alanında daha iyi ilerleyebilecek ve yapıtlarından daha fazla tatmin olacaktı. On dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında, konser turnelerinin bütün ayrıntılarıyla ilgilenmek sanatçının göreviydi. Profesyonel konser düzenleme Almanya'da 1880'lere kadar görülmemişti. Clara çocukken, bütün hazırlıkları babası yapardı. Konser salonlarını, enstrümanları kiralayan, yardımcı müzisyenleri ayarlayan, biletleri dağıtan, zengin ve etkili kişilere davet ve tanıtım mektupları yazan, engellerle savaşan ve rakipleri saf dışı bırakan hep babasıydı.

1839'da Clara'nın Robert'a tutulmasına kızan Wieck kızını

Fransa'ya yabancı bir yardımcı kadınla yalnız yolladı. Clara'nın cesaretinin kırılacağını, eve döneceğini ve yine kanatlarının altına sığınacağını umuyordu. Ama Clara babasını şaşırttı. Yardımcı kadını kovdu ve tek başına pek çok başarılı konser ayarladı. On dokuz yaşındaki Saksonyalı kız Fransa başkentinde kendini tanıttı, öğrenciler buldu, besteler yaptı ve yapıtlarını bastırdı.

Bugün bu bize kayda değer geliyor ama o günlerde, 1839'da yalnızca kayda değer değil aynı zamanda şaşırtıcı ve cesur bir davranış olarak yorumlanabilirdi. Clara babasından azimliliği ile kararlılığını almıştı ve babasından ayrıldıktan sonra Robert'ın da desteği ve yardımıyla kendi işlerinin başına geçti.

Kocası hastalandığında da arkasında yedi çocukla işlerini yönetmek zorunda kaldı. 1854'te konser menajerliği hâlâ yoktu ama Clara Schumann Avrupa'nın hemen her yerinde bağlantılara sahip arkadaşlarından yardım alıyordu. Arkadaşlarına yazdığı yüzlerce mektuptan konserlere nasıl hazırlandığını öğrenebiliyoruz. Clara piyanoları kiralıyor, arkadaşları bunları taşıtıyor, konser salonlarını buluyor, ışık ve ısıtmayı sağlıyor, biletleri bastırtıyor, dağıttırıyor ve gazetelere reklam veriyorlardı.

1830'larda, Clara kariyerine yeni başladığı günlerde konser programları hassas dengelerle oluşturuluyor ve belli modalara sesleniyordu. Beethoven ve Mozart'ın yapıtları nadiren çalınıyordu. Thalberg, Kalkbrenner, Herz ve Liszt revaçtaydı. Wieck, Chopin ve Schumann'a onlar ünlenmeden önce hayran olmuştu ama Clara'nın bunları çalmasını istemiyordu. Önemli nokta dinleyicilerin beğenisi ve ilgisiydi. Clara ancak Paris ve Viyana'da Schumann çalmaya izinliydi. Öteki kentlerde Pixis, Herz,

Kalkbrenner ve bazen de Beethoven ile Scarlatti çalıyordu.

Clara'nın repertuvarı evlilikten sonra değişti. Robert'la birlikte Bach, Beethoven, Haydn ve Mozart'ın bestelerini çalıştılar. Clara olgunlaştıkça daha çok kendine güvendi ve programlarında kendi sevdiklerini çalmaya başladı. 1840'dan sonra konserlerinde Mozart, Beethoven, Chopin, Mendelssohn, Schumann ve 1854'den sonra Brahms'a yer verdi.

Clara Schumann konser programlarını bir başka yardımcı sanatçı olmadan planlayan ilk piyanistlerdendi. 1853'te Rusya gezisinde yer alan orkestradan ayrıldı çünkü düzenlemeler zaman alıyordu. Bu deneyimden sonra babasına yazdığı mektupta "Bütün konserleri tek başıma verdim" diyordu. "Hiçbir yardımcı sanatçı yoktu. Bundan sonra böyle devam edeceğim, bu en iyi yol."

Clara konserlerinde ezberinden çalarak, bir geleneği daha yıktı. Yaşlandıkça belleği zayıfladıysa da, o bu alışkanlığını bırakmadı. Solo resitallerinin yanında, kıtanın en büyük orkestralarıyla çaldıysa da, oda müziği grupları ile sonatlar ve küçük resitaller çalmaktan çok büyük haz duydu. Kemancı Joseph Joachim (1831-1907) ve şarkıcı Julius Stokhausen (1826-1906) yakınlık gösterdiği sanatçılardandı. Joachim Robert'ın hastalığı boyunca Brahms'la birlikte Clara'nın yardımına koşmuştu. Clara günlüğünde Joachim'i şöyle anlatıyordu;

"Joachim sayesinde Berlin'de çok güzel günler geçiriyorum, sanatına ve dostça konuşmalarına müteşekkirim... Brahms gibi iyi bir arkadaş. Ona inancım sonsuz. Öyle duyarlı ki en ufak bir duygumu bile anlayabiliyor. Bramhs ve Joachim sanki Robert'ın arkadaşları olmak için yaratılmışlar ama Robert onları benim kadar iyi tanımıyor henüz. İnsan dostla-



Clara Schumann hem bir kadın, hem de bir sanatçıydı. Ama bu ikisi bir araya gelebildi. Bunu babasına borçluydu. Babası onu bir sanatçı olarak yetiştirdi, Clara da kendini hep öyle gördü.

rının kim olduğunu ancak kara gününde anlıyor."

Clara Schumann'ın çağdaşları onu nadiren klasik bir piyanist gibi ele alırlar. Clara'nın programı müzik çevrelerini sıkça şaşırtmıştır. Hanslick onun 'soylu seçimlerini' över. Öğrencilerinden Franklin Taylor ise onun, bestecilerin anlatmak istediklerini kusursuz biçimde algılayabildiğinden söz eder.

Clara elli dokuz yaşında kendine yeni bir iş daha edindi. Frankfurt'ta 1878'de kurulan Hoch konservatuvarında piyano öğretmenliğine başladı. Başvirtüöz olarak yıllarca öğretmenlik yaptı. Frankfurt'ta bir yıldızdı ve kontratı onun turnelerini aksatmayacak biçimde düzenlenmişti. Hoch'ta yetmiş üç yaşına dek çalıştı. Öğrencileri dünyanın dört bir yanından gelen kadın ve erkeklerdi. Kızları Marie ve Eugenie ona asistanlık yapıyorlardı ve birlikte emekli oldular. Sınıfına kabul edilmek öğrenciler için özel bir statüydü. İngiltere'den gelen Clement Harris adlı öğrenci günlüğüne "Evde herkes beni tebrik etti. Londra'ya başardığımı müjdeleyen bir telgraf çektim. Schumann'dan ders almaktan gurur duyuyorum... Kuşağımın tümü bu şansa erişmeye çalışıyor. Şans bana güldü ama çok çalıştığım da bir gerçek" yazmıştı.

Clara öğretmenlik mesleğini ciddiye aldı ve öğrencileriyle anne gibi ilgilendi. Olanakları el verseydi, babasının kendine gösterdiği özel ilgi ve ihtimamı ayrı ayrı bütün öğrencilerine göstermek isterdi. Ama yaşı ve sürdüğü yaşamın sorumlulukları buna engel oluyordu.

Friedrich Wieck'in karısına gönderdiği mektuplardan birinde Clara'nın on bir yaşında başından geçen bir olay aktarılıyordu. Clara babasına "Sen alkışlıyorsun ve ben kötü çaldığımı çok iyi biliyorum" demiş ve ağlamış. Clara Schumann kendi

çaldıklarını değerlendirebilecek algı gücüne ve alçakgönüllülüğe erişmişti. Bir icracı olarak doğmuştu; dinleyiciler onu motive etmişlerdi. Günlüğüne hep düşündüğünden daha iyi çaldığını yazmıştı. Bütün başarılarına rağmen, tıpkı öteki icracılar gibi, insanları etkilediğini görmeye gereksinim duyuyordu.

Clara Schumann kırklı yaşlarından sonra sağlık probremleriyle uğraştı. Romatizmaya yakalandı. Ölümüne yakın sağırlık baş gösterdi. Buna rağmen piyanosunun başından ayrılmadı.

Clara Schumann, döneminin benzersiz kadınlarındandı. Önce sanatçı, sonra anne olmayı başardı. Çeşitli sanat hareketlerine katıldı. Yeni Almanlar'a (Liszt, Wagner) duyduğu antipatiyi Berlin'de bir gazetede yayımlanan manifestoda açıkça belli etti ve Brahms, Joachim, Grimm ve Scholz gibi müzisyen dostlarının başkaldırılarına katıldı. Erkek meslektaşları onu kabullenseler de, Clara Schumann kadınlara karşı önyargılı davranışlara duyarsız kalmadı. Bir kadın olarak tepkilerinin ukalaca bulunacağını biliyordu ve bu nedenle dostlarından yardım istedi.

Clara Schumann hem bir kadın, hem de bir sanatçıydı. Ama bu ikisi bir araya gelebildi. Bunu babasına borçluydu. Babası onu bir sanatçı olarak yetiştirdi, Clara da kendini hep öyle gördü.

Clara Wieck Schumann sıradan bir insan değildi. Kendi hastalığı, acıları, kocasının ve çocuklarının ölümlerine rağmen devam etme gücünü gösterdi. Yaşadığı dünyada belli bir düzende tutulması zor bir konumda ayakta kalacak cesareti vardı. Yaşamını müzik sanatının sınırlarına ulaşabileceği bir yönde sürdürebilmeyi başardı.

Ethel Smyth
ve İngiliz Kadın Bestecilerin Rol Değişimi

"E. M. Smyth'in etkileyici Anthony and Cleopatra uvertürü sona erdiğinde, besteci sahneye çağrıldı. Böylesine muhteşem bir eserin bir hanımefendi tarafından bestelenmesi, herkesi şaşkına çevirdi."

George Bernard Shaw'un bu yorumu yaptığı 1892 tarihinde bile, kadın ve erkeğin sanatsal yeteneklerine dair yargılarda bir çifte standart göze çarpıyordu. Tüm kadınlar hanımefendi olarak yetiştirilmeliydiler. Bir "hanım besteci" nasıl böylesine güçlü, iyi düzenlenmiş ve çok nitelikli bir eser ortaya koyabilirdi? On dokuzuncu yüzyılın kadın bestecilerinin başarıları, tıpkı yazınla uğraşan hemcinsleri gibi, dişilikten kaynaklanan zerafet, cazibe, arınmışlık ölçüleriyle değerlendirilebilirdi ancak. 1850'lerin kadın yazarlarından bazıları, örneğin Elizabeth Barrett Browning, Bronte kardeşler ve George Eliot bu değerlendirmelerin dışına çıkabildilerse de, bir kadın bestecinin açık açık çifte standarda meydan okuduğu bu yüzyılın sonuna dek hiç görülmemişti. Bu kadın besteci Ethel Smyth'ti (1858-1944).

Dönemin en yetenekli kadınlarından biri sayılan Ethel

Smyth uluslararası ününü bir opera bestecisi olarak kazandı. Ama müzik çalışmalarının dışında yazınla da uğraşıyordu. Bir feministti ve İngiliz kadın hareketlerinde önemli rol oynadı. Kadın müzisyenlerin hakları için savaştı. Zamanın önemli kişileriyle arkadaşlıkları, samimi kişiliği ve dobralığı ününü arttırdı. Kısacası Smyth, Britanya'da Victoria ve Edward döneminin en renkli kadınıydı.

Bugün pek bilinmese de, Smyth'in müziği aynı dönemin aydınlarınca ayakta alkışlanırdı. Yapıtlarının gücü ve niteliğinden etkilenen eleştirmenler ona erkeksi deyimlerle övgüler yağdırırlardı. Smyth'i ilk kadın besteci ilan etmişlerdi. Ona "cinsinin en dikkate değer temsilcisi", "opera alanında adını duyurabilecek yegane kadın" diyorlardı. Ancak Ethel Smyth ne en başarılı kadın opera bestecisi, ne de ilk İngiliz kadın besteci. O, müziği tozlu raflarda unutulmaya terk edilmiş, tanınmayan bir yığın İngiliz kadın besteciden biri.

On dokuzuncu yüzyılda İngiltere pek çok kadın bestecinin anayurdu haline geldi. Bu kadınların hepsi aynı müziksel ve sosyo-ekonomik ortamlardan gelmiyordu ama çoğunluğun orta ve üst sınıfa mensup olduğunu söyleyebiliriz. Müzik, ekinsel açıdan gelişkin bir genç kadının uğraşabileceği en yüksek daldı. Resim atölyelerinde dinlenebilecek balladlar ve kolay dans parçalarına olan talep, Charlotte Alington Barnard (takma adı Claribel) ve Ellen Dickson (takma adı Dolores) gibi kadın piyanistlerin yapıtlarının olağanüstü popülerlik kazanmasına yol açtı. Annie Fortescue Harrison'ın yapıtları 1880 ile 1889 arasında 140.000 kopyadan fazla satıldı.

Son moda salon müzikleri ise çoğunlukla hem icracı hem de öğretmen olan kadınlarca besteleniyordu. Bu alanda profes-

yonelleşen kadınların büyük bir kısmı ise müzisyen ailelerden yetişmişlerdi ve ilk eğitimlerini ya babalarına ya da kocalarına borçluydular. Bu ailelerden en tanınanı Ladislav'lardı. Jan Ladislav'ın eşi Sophia Gisstina Corri, kızı Olivia Dusset ve kızkardeşi Veronica Pussek çarpıcı başarılar kazandılar. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında İngiliz kadınları kilise piyanistliğinde de kendilerini gösterdiler. Bunlardan biri, Elizabeth Stirling, J. S. Bach resitaliyle adını duyurdu ve Oxford'un müzik sınavını verebilen ilk kadındı. Ancak yine de mezuniyet belgesi alamadı çünkü Oxford Üniversitesi kadınlara 1921'e dek müzik alanında akademik derece vermiyordu. Victoria döneminde kadınlar piyanonun yanında gitar ve harpe ilgi duymaya başladılar. Piyanistler ise rahatça geliştirebilecekleri ortamı yaratmaya koyuldular. Piyano yapıtları besteleyenler arasında Caroline Orger kaydadeğer bir yer edinebildi.

İngiliz kadın bestecilerin önünde bir okul vardı 1922 yılında. 1939 yılında Müzik Akademisi olarak kendini kanıtlayan bu okul, hem erkek, hem de kadın öğrenci kabul ediyordu. Burası Oxford ve Cambridge'in geri çevirdiği kadın müzisyenler için gerçek bir cennetti. Sonuçta on dokuzuncu yüzyıl boyunca kadın müzisyenler hem beste, hem de icra alanında oldukça etkin roller üstlendiler. Buna rağmen müzik piyasası onları arka plana atmakta ısrarlı davranıyordu.

Ethel Smyth, selefleri gibi salon müziğiyle uğraşmıyordu. İcracı-öğretmen topluluğundan da değildi. Yetkin bir piyanist ve iddialı bir şarkıcıydı ama icracı olmadı. Müzisyen bir aileden gelmiyordu. Orta sınıftan bir ailenin çocuğuydu. Müzik alanında önemli bir yer edindi ama bir kadın olarak toplumsal pozisyonu onun amatörlükten ileri gitmemesi konusunda epeyce



Ethel Mary Smyth, 23 Nisan 1858'de dünyaya geldi. Gördüğü ilk eğitim Victoria döneminin "genç bir hanıma" sunduğu klişeleri yansıtıyordu.

bastı altına almıştı. Yaşamı boyunca bu baskılarla mücadele etti. Onu çağının diğer kadın müzisyenlerinden ayıran nokta, bu gözüpek mücadeleydi.

Ethel Mary Smyth, 23 Nisan 1858'de dünyaya geldi. Gördüğü ilk eğitim Victoria döneminin "genç bir hanıma" sunduğu klişeleri yansıtıyordu. Putney'de yatılı bir okula gönderildi. Bu okulda müziğin dışında Fransızca, Almanca, astronomi, kimya, edebiyat okudu ve çorap örmeği öğrendi. (Anılarını topladığı *"Impressions That Remained"* adlı kitabında, ilk müzik eğitimini tüm ayrıntılarıyla anlatıyor.) Bu anılarda göze çarpan onun on yedi yaşına dek düzenli bir müzik eğitimi görmediği. O yaştan sonra Leipzig Konservatuvarı'ndan bir öğretmenden ders almaya başladı. Daha sonra armoni ve orkestrasyon konusunda ders gördü. 1876'da Leipzig Konservatuvarı'na girdi. Burada Gewandhaus Orkestrası şefi Heinrich Reineche ile çalıştı. Leipzig Konservatuvarı Avrupa'nın en iyi müzik okuluydu. Smyth, bu ortamda Brahms'ın ve Clara Schumann'ın bulunduğu müzik çevrelerine girme olanağı edindi ve Grieg, Dvorak ve Çaykovski gibi öğrencilerle tanıştı.

Symth, okul döneminde Yaylı Çalgılar Dörtlüsü, Opus 1, Keman ve Piyano Sonatı, Opus 7 ve Çello ve Piyano Sonatı Opus 5 de dahil, birçok yapıta imza attı. Opera 3 ve Opera 4'ü de o günlerde yazdı. Brahms etkisindeki bu yapıtlar, genç kadının hocası Herzogenberg'den aldığı armonik zevkleri ve ileride iyice kanıtlayacağı yaratıcı gücü ve yeteneğini yansıtıyordu. 1878'de Smyth müzik endüstrisinin dikkatini çekti ve piyasanın önde gelen kişilerinden biri yapıtlarını basmak istedi. Ancak yaptığı görüşmede önyargılarla karşılaştı Smyth. Dr. Hase adındaki bu adam, ona adı kocasıyla anılan Bayan Schu-

mann ve ağabeyiyle anılan Bayan Mendelson dışında hiçbir kadının başarılı sayılmadığını, Bayan Lang'ın iyi yapıtları olduğunu ama bunların para getirmediğini söyledi. Smyth ise bestelerini çaldı ve onu etkiledi. Hase bu besteleri basmak riskine girebileceğini belirtti. Oysa Smyth onu reddecekti: "Kadın besteciler için tüm söylediklerini dinledikten sonra anlaşmak istemedim. Daha önce hiç böyle bir eşekle konuşmamıştım!"

Çaykovski'nin öğüdünü tuttu Smyth ve kendi başına orkestrasyon çalışmaya koyuldu. 1889'da dört bölümlük Serenad'ını ve bir orkestra uvertürü besteledi. 1890'da Londra'da bu yapıtlarını icra ederek ilk kez izleyici karşısına çıktı. Otuz üç yaşına girdiğinde eleştirmenlerin gözünde "gelecek vaat eden genç bir besteci" durumuna varmıştı.

Orkestral çalışmalarının başarı kazanması üzerine 1891 yılında Mass in D'yi besteledi. Bu yapıt daha sonra Bach, Brahms ve Beethoven gibi bestecilerin çalışmalarının yer aldığı *Müziksel Çözümlemeler* kitabına girecekti. 1892'de Mass'i ünlü Alman orkestra şefi Herman Levi'ye çaldı. Levi genç müzisyenden çok etkilendi ve ona bir opera yazmasını önerdi. Böylece Smyth ilk operası Fantasio'yu yazmaya koyuldu. Fantasio'nun 1898'de Weimar'da yapılan prömiyeri ağır eleştiriler aldı. Eleştirmenler yalnızca orkestrasyonunu beğenmişlerdi. Ancak üç yıl sonra Wagner'den etkilenen şef Felix Mottl'un değerlendirmesiyle yeniden sahneye koyulan opera büyük başarı elde etti. Smyth, bunu pek dikkate almadı. Çünkü aynı günlerde ikinci operası Der Wald'ı tamamlamıştı.

Der Wald, Wagner kokuyordu. Ama karakterlerin dağılımı açısından Wagner geleneğinden uzaklaşmıştı. Bu özelliğiyle, daha çok Debussy'nin Pelleas et Melisande'ı ile benzeştiği söy-

lenebilirdi. Der Wald 1902'de Berlin'de sergilendi. Daha sonra da New York'ta Metropolitan Opera House'da yapıtı sergilenen ilk kadın besteci ünvanını kazandırdı Smyth'e. Fantasio da Der Wald de aslen Almanca yazılmıştı. Bir İngiliz bestecinin böyle davranması tuhaf sayılabilir. Oysa nedeni açık. I. Dünya Savaşı öncesi opera İngiliz müziğinde önemli bir yere sahip değildi ve Smyth iddiasını bu alanda yoğunlaştırıyordu.

Smyth'in ilk iki operası Alman ekininin etkisindeydi ama üçüncü ve en bilinen operası The Wreckers İngiltere'yi yansıtıyordu. The Wreckers toplumun yargılarına karşı savaşan âşıkların öyküsüydü. Aslı Fransızca'ydı ama hiç Fransızca olarak sahnelenmedi. Almanca ve İngilizce oynandı.

1910 yılına gelindiğinde Ethel Smyth kendi alanında önemli bir yere ulaşmıştı. Tüm operaları sahneleniyordu. Durham Üniversitesi ona doktorluk ünvanı vermişti. Bütün başarılara rağmen bazı kişisel sorunlar ve siyasi çevreler Smyth'in yaratıcılığını baltaladı. 1908'de yakın dostu Henry Brewster'in ölümüyle sarsıldı. Aynı dönemlerde kadın hakları hareketiyle ilgilenmeye başladı. Kadınların oy hakkına kavuşmaları için verilen mücadeleye katılmaya karar verdi.

1903'de Enmeli Pankhurst'un kurduğu Kadınların Toplumsal ve Siyasi Birliği derneği kadın hakları konusunda birtakım girişimlerde bulunuyordu. Harekete katılan Smyth, Pankhurst'la kısa zamanda kaynaştı ve eylemlerde kendini gösterdi. Bir bakanın evinin camını kırdığı için iki ay hapis yatmasına varacak olaylara bu şekilde karıştı. Dernek için bestelediği March of Women adlı parça ise eylemci kadınların dilinde marş haline geldi.

Kadın hareketleri gücünü yitirmeye başladığında, Smyth

Mısır'a giderek en sevilen operası The Boatswain's Mate'i besteledi. Yapıt İngilizce yazılmıştı ve operaya yeni balad teknikleri kazandırdı. Karakterlerin yapılanışında ustalık da operanın başarısına en çok etki eden özelliklerden biriydi.

1913'te Smyth ilk işitme sorunlarını duyumsadı. I. Dünya Savaşı sonunda gitgide sağırlaştığı ortaya çıktı. Böylesi bir olumsuzluğa rağmen Smyth yaratmaktan vazgeçmedi ve iki opera daha yazdı: Fête Glante ve komedi türündeki Entente Cordiale. Keman konçertolarını ve senfonik ses ve orkestra çalışması The Prison'ı da aynı yıllarda tamamladı.

Ethel Smyth, kendini en çok ve öncelikle bir besteci olarak gördü ve kanıtladı. Ama I. Dünya Savaşı'ndan sonra müzik çalışmalarında eskisi kadar yoğunlaşamadı ve yazarlığa soyundu. Anılarını ve dönemin ünlülerinin ilişkilerini anlattığı on kitap yazdı. Smyth'in kitapları yaşadığı döneme göre şaşırtıcı gelebilecek itiraflarla doluydu. Smyth yalnızca bir tek erkekle, Henry Brewster'la tutkulu bir aşk ilişkisi yaşamıştı. Çoğunlukla hencinsleriyle yakınlık kuruyordu. İş alanında da kadınların desteğini almıştı. Örneğin Amerikalı milyoner Mary Dodge, The Wreckers'ın İngiltere'de sahnelenmesi için maddi kaynak sağlamıştı. Smyth'in çoğu arkadaşı yazardı. Bunların arasında, Vernon Lee, Edith Somerville ve Virginia Woolf en bilinenleriydi. Woolf'la arkadaşlığı çok çarpıcıydı. Smyth yedinci kitabı *As Time Went On*'u Woolf'a adamıştı. O, sağırlığa rağmen The Prison'u bestelerken, Woolf en ağır kitabı sayılan *The Waves*'i yazıyordu. Aralarında büyük bir fikir alışverişi vardı. Ama Woolf yeğenine yazdığı bir mektupta bu sanatsal düşün ortaklığını istismar etti: "Yetmişinde bir kocakarı bana âşık oldu. Çok korkunç, iğrenç ve bunaltıcı." Oysa Smyth, ona yaşamı-

nın zor bir döneminde arka çıkmış ve dostluğunu sunmuştu.

Smyth kitaplarında yer yer diğer müzisyenlere değiniyordu. Wagner'den söz ederken, "Yapıtları arasında gerçekten tek sevdiğim Tristan" demişti. Brahms'a saygısı büyüktü ama onun kadın düşmanı olduğunu yazmadan edememişti. Tanıdığı en büyük İngiliz bestecinin Gustav Mahler olduğunu söylüyordu. Çoğunlukla tutucu bir müzisyen tavrı sergileyen Smyth, yazılarında Elgar ve Schönberg'den hoşlanmadığını belirtmekten kaçınmamıştı. Yazılarının içinde kadın müzisyenlere eşit haklar tanınması gerektiğini vurguluyordu. "Sanatta cinsiyet ayrımı yoktur" diyordu. "Sorun nasıl çaldığınız, nasıl çizdiğiniz."

Ethel Smyth, İngiliz müzik tarihinin en ilginç kişiliklerinden biri. Çağının önemli müzisyenleri, Parry, Stanford, Sullivan, hatta Elgar gibi bestecileri arasında önemli bir yer edinebildi. Cesur ve tutkulu bir kadındı. Hak ettiği yere gelmek için hiç durmadan savaşması gerekti. Amatör müzisyen "hanımlar"ın çağında, profesyonel bir opera bestecisi olarak kendini kanıtladı ve ünlendi. Besteciliğinin yanı sıra yazarlığı, kadın hakları savunuculuğu ve eylemciliğiyle de ilgi çekti.

Isadora Duncan
"Beden Ruhun Işıltılı Bir Manifestosudur!"

O sadece bir dansçı değil, bir sanat teorisyeni, bir modern kültür, eğitim eleştirmeni, bir kadın hakları savunucusuydu, Ölümünün ardından klasik balenin dar kalıplarını aşıp içinden geldiği gibi dans edilmesini öğütleyen yeni bir dans tarzı bıraktı.

"Isodora Duncan, hiç kuşkusuz yüzyılımızın en etkileyici kadınlarından biridir. En sürükleyici romanların zenginliğini ve coşkusunu aşan fırtınalı yaşamı, bindiği bir Bugatti'deki o trajedik ölümüyle noktalandığında ardında klasik balenin dar kalıplarını aşıp içinden geldiği gibi dans edilmesini öğütleyen yeni bir dans tarzı bıraktı," diyordu Maurice Lever, Isodora adlı kitabında.

Dansçı, maceracı, devrimci Isadora Duncan, 20. yüzyılın kültürünün yüreğine işlemiş kadınlardan biri. Ne acıdır ki, bir sanatçı olarak gösterdiği başarı ve yaratıcılık, özel yaşamındaki trajedilerle karşılık bulmuş. Isadora'nın her daim özgür, derinlikli, cesur fikirlerle dolu başı, beladan, sıkıntıdan da uzak olmamıştı.

Isadora Duncan Dans Derneği yetkilileri, onu sadece bir dansçı değil, bir düşünür, bir şair, bir radikal olarak da tanımlı-

yorlar. Belki de bu tanımların da gücüyle, onun hayata yönelik mizahi ve agresif tutumunu açıklayabiliyorlar. Onun sadece bir dansçı değil, bir sanat teorisyeni, bir modern kültür, eğitim ve toplum eleştirmeni, bir kadın hakları savunucusu ve mücadelecisi olarak da hak ettiği yerde konumlandırılmasını istiyorlar.

Isadora, 1878'de San Francisco'da doğdu. Annesi sayesinde klasik müzik, tiyatro ve edebiyatla tanıştı. Güzel sanatlarla iç içe büyüdü. Kendi başına dans etmeye başladı. İlk gençliğinde kabare dünyasına girdi. New York ve Chicago'da sahneye çıkmaya başladı. Yoksul bir hayat sürüyordu ve ailesine destek olmak için para kazanması şarttı.

Amerika ona uzun bir süre alışamadı. Isadora'nın şansı Londra'da döndü. Dans ediş tarzı, Avrupalıları çok etkilemişti. İlginç kişiliği ve zeki açıklamalarıyla, dönemin aydınları arasına girdi. Londra ve Paris'te yaptığı dans gösterileri büyük izleyici çekti. Artık o, Avrupa'nın bütün büyük kentlerinden davet alan bir dans kraliçesiydi.

Isadora'nın en büyük hayali dans okulları açmak ve geliştirmekti. 1904'te Almanya'da ilk dans okulunu açtı ve yoksul ailelerin çocuklarına ders vermeye başladı. Okulunu kendi kazandıklarıyla döndürüyordu. Daha sonra açtığı okullar için de ticari amaç gütmedi ve okulların giderlerini karşılamak üzere sürekli turnelere çıkmaya başladı. O turnedeyken, kız kardeşi Elizabeth okulların yönetimini üstleniyordu.

Duncan o dönemde pek çok kişiye yapancı gelen fikirlerin ve yaşam biçimlerinin destekçisi oldu. Pek çok açıdan o gerçek bir bohemdi. Vejeteryanlık ve doğum kontrolünü savundu. Rusya'daki Bolşevik Devrimi'ni destekledi. Ancak oradaki mevcut eğitim sistemini eleştirmekten geri kalmadı. "Eğer ge-

lecek nesillerin komünizm ve enternasyonalizmin doğasını anlamalarını istiyorsanız, onları bugünden burjuva eğitimi ve önyargılarından uzak yetiştirmelisiniz," diyordu.

Rusya hükümeti Duncan'a okul açma izni verdi. Rusya'daki okula ilk yıl bin öğrenci kayıt oldu. Ancak, ülkedeki sıkıntılar yüzünden derslere devam düştü ve geriye kala kala yirmi öğrenci kaldı.

Duncan, kadın, çocuk ve işçi hakları mücadelelerine destek verdi. Yirmi yaşındayken "evliliğe karşı savaşacağına, kadınların özgürleşmesi için mücadele edeceğine" yemin etmişti. Evliliğe karşıydı ama anneliğin kutsallığına inanıyordu. Evlilik dışı dünyaya getirdiği iki çocuğu da yazık ki trajedik bir kaza sonucu hayata gözlerini yumdu.

Isadora, Rus şair Esenin ile evlendiğinde, basın ondan bir açıklama istedi. Açıklama basit ve netti: "Ben hiç bir zaman evliliğe inanmadım. Serge ile evlendim çünkü onun Amerikan pasaportu almasına yardım etmek istedim. Sanatçılar arasında evlilik zaten mümkün olmayan bir şeydir".

Çocuklarının Seine nehrindeki kaza sonucunda ölümü, Duncan'ı müthiş bir depresyona itti. Isadora, bir süre dans edemedi. Ancak, okullarında okuyan evlatlıkları sayesinde hayata ve tabii ki sahnelere dönebildi. Altı çocuğu evlat edindi ve onlarla sahneye çıkmaya başladı.

Isadora'nın yaşamı, 1927'de bir araba kazasıyla noktalandı. Ölümünden kısa bir süre sonra, onun Modern Dans'ın yaratıcılarından olduğu kabullenildi. Orient Express'in koridorlarında koşan silüeti gizli bir bellekte, bir sinema anısından daha derinlerde, özenle ve sevgiyle saklandı.

İçindekiler

Önsöz / 5
Ayrılık ve Kadın / 7
Ümmü Gülsüm: Devlet Gibi Kadın / 9
Yeraltında Bir Mevsim: Nico'nun Öyküsü / 15
Frances Farmer: Hollywood'un Unutmak İstediği Külkedisi / 21
Beyaz Panter: Dusty Springfield / 27
Bettina von Arnim Ölümsüzlük Peşinde / 33
Agatha Christie'den Bayan Jane Marple'a "Kız Kuruları"nın Zaferi / 43
Zelda'nın Hokka Burnu ya da Camille'in Lacivert Gözleri / 48
Kocam Bir Rock Yıldızı, Sevgilim Bir Rock Yıldızı ya da Sevgililerimin Hepsi Rock Yıldızıydı / 55
Visconti, Coco Chanel, Romy Schneider... / 63
Mata Hari ya da Yalnız Başına Dans Etmek / 67
Marry Wollstonecraft Ya Boğulsaydı / 71
Lucy Parsons: Mücadelenin Öteki Adı / 77
Marlene Dietrich: Mavi Bir Melekten Fazlasıydı Kuşkusuz / 83
Peggy Lee: Jazz'ın Kar Beyazı / 87
Mary Millington: Tezgah Altındaki Kraliçe / 91
Koştur Dur Clara Schumann / 97
Ethel Smyth ve İngiliz Kadın Bestecilerin Rol Değişimi / 107
Isadora Duncan: "Beden Ruhun Işıltılı Bir Manifestosudur!" / 115

GAMZE DENİZ

AYRILIK

SENİN ADIN

Frances Farmer tutuklandığında onu izleyen kalabalığa şöyle bağırıyordu: "Sizin hiç kalbiniz kırılmadı mı?" **Mata Hari, Camille Claudel, Bettina von Arnim, Dusty Springfield, Marlene Dietrich, Marry Wollstonecraft, Peggy Lee, Isadora Duncan, Ümmü Gülsüm, Romy Schneider, Mary Millington, Zelda Sayre**... Bu kadınların hepsi aynı soruya "evet" yanıtını verebilirlerdi. Kalbinizi değil, düşlerinizi, gururunuzu kollayarak yaşamak sizi ayrılığa götürür. Hep bir şeylerden ayrılmak, bir şeyleri geride bırakmak zorunda kalırsınız. Bu nedenle ayrılık, anlamlıdır; sizi kendinize, düşlerinize götürür. Acıtsa da, kalbinizi kırsa da...

gekitap.com

STÜDYOIMGE